

Herbert
Tingsten
Strid
kring
idyllen

Norstedts

est Finest
Satin
Kilim
Vilene
over
H

HERBERT TINGSTEN

STRID KRING IDYLLEN

© Herbert Tingsten 1966

Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner

Stockholm 1966

Under detta år har en ganska livlig principdebatt ägt rum om den politiska situationen i "de lyckliga demokratierna" och särskilt i vårt land. Man har diskuterat om vi verkligen som jag hävdat gått "Från idéer till idyll", om Kurt Samuelsson har rätt då han svarar nej på frågan "Är ideologierna döda?". Därjämte har från några håll en ideologisk eller i varje fall politisk förnyelse proklamerats; liberala ungdomar, "den nya vänstern" och det med demokratiska paroller framträdande kommunistpartiet företräder detta perspektiv.

Denna skrift anknyter till debatten men för också min tankegång vidare. Jag söker först vederlägga en del kritiska invändningar och redogör i detta sammanhang för en nyss på engelska utkommen betydelsefull bok av den holländske forskaren Piet Thoenes. Därefter går jag i några avsnitt in på debatter och inlägg som synes mig bestyrka min tes. De båda slutkapitlen ägnas de centrala frågorna om värderingarnas roll i debatten – tror man att ideologier och motsättningar försvagats, eller tvärtom, därför att man värderar den ena eller den andra situationen – och om de problem som för de ideologitroende lika väl som för idyllisterna framstår som olösta i de demokratiska välfärdsstaterna – mänsklighetens överklass.

Juli 1966

Herbert Tingsten

Perspektiv på debatten

En av teserna i min skrift "Från idéer till idyll" är att ideologierna försvagats eller övergivits i de välfärdsstater, de "lyckliga demokratier", som utvecklats efter andra världskriget – eller, om man så vill, att de stridande ideologierna ersatts av en gemensam överideologi, vars innehåll jag sökt klarlägga. Kritiken av min bok har till stor del gått ut på att jag inte definierat begreppet ideologi och att jag använt ordet i något skilda meningar. Denna begränsning i min framställning har varit medveten. Språkbruket i fråga om ordet ideologi är skiftande: ibland menar man med ideologi en mera sluten och sammanhängande åskådning, ibland talas om idéer ungefär på samma sätt som då man säger sig ha en "idé" rörande sättet att öppna en konservburk. Min synpunkt är att ideologier och idéer, hur man än brukar orden, har blivit mindre väsentliga i den politiska striden och debatten, i samband med mot-sättningarnas överbyggande eller försvinnande och värderingarnas likriktning.

Vad ideologi i mera egentlig mening, särskilt i vetenskapliga sammanhang, anses innebära har jag emellertid i skilda sammanhang sökt klargöra ("De konservativa idéerna" och "De politiska ideologierna i vetenskaplig debatt", senast införd i Åsikter och motiv). Jag skall i största korthet sammanfatta vad jag här skrivit. Jag citerar först några satser ur den sistnämnda undersökningen.

»Uppfattningar i speciella politiska frågor brukar, då de utgår från närliggande värderingar, inte betecknas som ideologier. Om en person säger sig skatta republiken högre än monarkin på grund av att den förra styrelseformen erbjuder större garantier för kompetens hos statschefen, eller kritiserar ett socialpolitiskt förslag såsom dyrbart och ineffektivt, anses han icke på denna

grund vara anhängare av en politisk ideologi. Förklarar han där-
emot, att personlighetsprincipen hör till de naturliga förutsätt-
ningarna för allt samhällsliv och att denna princip är oförenlig
med ett ämbetes besättande genom arv, eller utdömer han
socialpolitiken som ett brott mot den med människans väsen för-
bundna principen om fri konkurrens, sägs ideologiska utgångs-
punkter vara bestämmande. Man talar inte heller, åtminstone
inte i vetenskapligt språkbruk, om ideologier, då endast en mera
vag och allmän disposition för avgöranden i viss riktning är för
handen. Ordet ideologi reserveras för en samling politiska före-
ställningar, som tänks bilda ett mera systematiskt helt och an-
ge generella och bestämda direktiv för handlandet. Det är
givet, att någon klar avgränsning här inte finns, och att det
sagda blott avser att antyda en i språkbruket härskande ten-
dens.»

Ofta påstås att de politiska idéerna utgör värderingar
och på denna grund är undandragna debatt. Uppfattningen
är förklarlig så till vida som en ideologi tänks ägnad att
påverka handlandet, och för att handla krävs ju ett beslut
som kan sägas vara beroende av en värdering. Men uppen-
bart är att de politiska ideologierna inte huvudsakligen ut-
gör serier av värderingar, att det är verklighetsomdömen
som spelar huvudrollen. En grupp av ideologier anknyter
till en öppet redovisad metafysisk tro: det sägs exempelvis
att Gud har uppställt vissa regler för mänsklig samlevnad,
att han belönar de lydiga och straffar de olydiga. Vid sidan
av dessa religiösa åskådningar står läror som utgår från en
profan, icke klart redovisad och ofta säkerligen omedveten
metafysik, såsom föreställningar om människans "sanna"
natur, sedan upplysningstiden ett vanligt substitut för guds-
tron. En annan grupp ideologier bildar historieuppfatt-
ningar och härpå grundade förutsägelser om framtiden.
Påståenden om biologiskt betingade egenskaper hos vissa
människogrupper (socialklasser, nationer, stater) är ett
dominerande inslag i ytterligare ett slag av ideologier. I
alla dessa fall behövs ingen direkt värdering, intet "böra",

men åskådningen är tydligen ägnad att påverka handlandet: man vill lyda Gud, särskilt om straff riskeras vid olydnad, man vill leva i enlighet med "naturens" krav, man stimuleras av förutsägelser om historiens gång, man vill utrota eller åtminstone undertrycka mindervärdiga människogrupper. I regel är det tydligt att ideologerna värderar den ståndpunkt till vilken de anser sig ha kommit på sakliga, objektiva grunder, men så är ej alltid fallet: därför kan exempelvis Malthus och Ricardo betecknas som pessimistiska ideologer, de glädde sig inte åt de "lagar" som de trodde sig kunna fastställa.

Det finns också ideologer som utgår från redovisade värderingar – värderingar som de emellertid anser vara gemensamma för alla de söker påverka. Så till exempel då Bentham (i en ologisk formulering) säger statens mål vara "största lycka för alla individer som tillhör densamma, eller, med andra ord, största lycka för största antal", eller då Maurras förklarar sig eftersträva Frankrikes väl eller då Sorel önskar skapa en heroisk moral. Men även hos dessa ideologer är det verklighetsomdömena, utsagorna om hur det är och hur det går, som dominerar framställningen och ger åskådningen dess särprägel.

Med det sagda följer att ideologerna själva nästan genomgående använder ordet ideologi i nedsättande betydelse. De anser andra tänkare vara ideologer och sig själva förkunnare av sanningen. För Marx, som särskilt klart framhävde denna tankegång, var idéerna "den härskande klassens idéer", alltså föreställningar som sammanhängde med klassamhället och som skulle försvinna då mänskligheten uppnått det av Marx själv förutsagda klasslösa samhället.

Under påverkan av Marx och hans lärjungar, främst Lukács, har den tyske sociologen Karl Mannheim hävdad att ideologierna är helt bestämda av den sociala miljön (Seinsverbundenheit). Ideologin, och hela det sätt att tänka ur vilket den uppstår, får därmed närmast karak-

tären av ett språk som inte kan förstås av andra socialgrupper. Denna ohållbara tankegång kan förklaras av Mannheims "Seinsverbundenheit", den miljö av starka motsättningar som kännetecknade det Tyskland i vilket Mannheim levde. Själv ansåg Mannheim det möjligt att analysera ideologierna och avslöja deras sammanhang med miljön, därför att han som intellektuell inte var bunden vid någon socialgrupp utan tillhörde "den fritt svävande intelligensen"; inkonsekvensen i denna reservation liksom extravagansen i det generella omdömet har ofta påpekats.

Då jag något berört ideologibegreppet är det för att reda ut en av kritiken uppmärksammas detalj, inte därför att begreppets innebörd är central för min skrift. Ty min tes är inte blott att ideologierna – såsom slutna och systematiska konstruktioner eller hur man vill uttrycka det – fått minskad betydelse utan att över huvud de politiska motsättningarna blivit svagare, värderingarna i allt högre grad gemensamma för alla riktningar. Och då jag utgav boken "Från idéer till idyll" var det inte i första rummet för att hävda denna tes, som synes så ostridig och åtminstone utanför politikernas krets är så allmänt godtagen att den är på god väg att bli en banalitet. Vad jag ville var främst att genom specialstudier belägga och nyansera det allmänna resonemanget och att närmare klarlägga det nya lägets följder: hur politiken alltmer blivit å ena sidan experternas, å andra sidan reklammännens sak – förkunnarnas tid är förbi, försäljarnas är kommen – hur väljarna i stort sett röstar i förtroende till sina partibyråkratier utan möjlighet att sätta sig in i de alltmer invecklade tvistefrågorna, hur stabiliteten ökas så att kampen om röster gäller blott några få procent av väljarkåren, jämte en rad lika påtagliga konsekvenser av pragmatismens frammarsch på ideologernas och motsättningarnas bekostnad.

I vårens diskussion har i regel erkänts att en utjämning

ägt rum mellan de politiska riktningarna i välfärdsstaten. Men man har samtidigt, särskilt bland de politiskt starkt engagerade, vänt sig mot mina generaliseringar. De har betecknats som överdrivna – och jag erkänner gärna att jag ibland, i ovilja mot det förnumstigt obestridliga, begagnat alltför tillspetsade formuleringar. Ofta har kritikererna gått längre och funnit att ”i stort sett” eller ”i huvudsak” eller ”vid en djupare analys” de ideologiska och värderingsmässiga skillnaderna är orubbade. En diskussion av de härvid framförda synpunkterna är besvärlig, då de nästan alltid utformas så vagt och allmänt att en replik inte kan bli mer än ett bestridande. Jag skall emellertid här med några ord beröra ett par vanliga invändningar.

Det sägs att partier och politisk tävlan förutsätter konflikter och att parterna måste ha skilda meningar för att slåss. Detta är naturligtvis riktigt, men frågan gäller hur starka skillnaderna är; den politiska kampen kan vara tämligen livlig, även om divergenserna är obetydliga, bland annat därför att konkurrensen om själva makten är eggande – det bästa exemplet är kanske USA under några årtionden kring sekelskiftet. Det sägs att under det senare året händelser inträffade som strider mot min tes om partiernas stabilitet i ”den lyckliga demokratien”; särskilt hänvisas till valet och regeringsskiftet i Norge hösten 1965 och till de engelska och österrikiska valen våren 1966. I själva verket visar alla dessa val tvärtom en utomordentlig stabilitet i väljarkåren. De socialistiska partierna vann i Norge ungefär samma antal röster som vid en rad tidigare val – tillsammans en knapp majoritet av väljarkåren – och att en borgerlig majoritet kom till stånd i stortinget framstår närmast som en valteknisk tillfällighet. I England fick labour sin stora majoritet på ett röstetal som absolut och relativt var något mindre än det partiet uppnådde vid nederlaget 1951. I Österrike var förskjutningen till folkpartiets förmån omkring tre procent, och partiet fick majo-

ritet i nationalrådet utan flertal bland väljarna; att detta ledde till upplösning av koalitionen med socialdemokraterna kan inte antas medföra någon stor saklig ändring i landets politik. I alla dessa fall har kritikerna av obetydliga förskjutningar förletts att tala om väsentliga politiska omkastningar. Det sägs också att ideologier och motsättningar lever kvar i större omfattning än program, partideklarationer och debatter visar; i en så kallad semantisk diskussion bland Göteborgsstudenter i våras ställdes till Kurt Samuelsson och mig själv frågan om ideologierna var döda, halvdöda eller skendöda. Sannolikt finns inom vissa grupper en känsla av konflikt och bitterhet, som inte kommer fram i den officiella politiken, men vid en beskrivning av det aktuella läget måste partiernas uttalanden och handlingar ställas i förgrunden.

Självfallet finns en stark korrelation mellan vad man kan kalla ideologivänlighet och ideologitro: de som håller på ideologiernas – eller åtminstone en ideologis – värde anser i allmänhet att ideologierna – eller åtminstone en ideologi – fortfarande har stor vitalitet. Denna kombination utmärker de båda viktigaste "proideologiska" framställningar som utkommit under det senaste året: Ernst Wigforss' artiklar i *Arbetet* i vintras och Kurt Samuelssons bok "Är ideologierna döda", publicerad i mars detta år. Tyvärr har våra inlägg gått förbi varandra; jag hade inte läst Wigforss och Samuelsson då jag skrev min skrift, och de hade blott läst några förut publicerade partier i min bok.

Jag citerar några satser ur Wigforss' artiklar för att ge en föreställning om hans tankegång.

»En välfärdsideologi kan i vårt snabbt föränderliga samhälle vara konservativ i samma mening som den oreformerade liberal-kapitalistiska ideologin en gång kunde kallas så. Den gav utrymme för revolutionerande omdaningar av ett äldre samhälle, men revolutionen skulle försiggå inom ramen för en ekonomisk ordning som ansågs för bestående, definitiv. Dess grundpelare var en från politisk inblandning fri företagsamhet och en för-

delning av inkomster, egendom och ekonomisk makt, som blev resultatet av krafternas fria spel i en marknadshushållning.

Denna ideologi har lämnat plats för en välfärdsideologi som rymmer en omfattande socialpolitik med väsentliga rubbningar i den fria marknadens utslag och ett mått av planering i det ekonomiska livet för att möta konjunkturväxlingar och hålla uppe full sysselsättning. Men de båda gamla grundpelarna är inte mer omformade än att medborgarna i fråga om sin timliga bärgning är inplacerade på de vitt skilda stegen i en välfärdstrappa, inte så olik den som utmärkte strukturen i ett äldre klassamhälle, och att det som kallas blandad ekonomi inte ändrar mycket i bilden av en dominerande ställning för de enskilda kapitalistiska företagen.

Det är när detta anses motsvara vad välfärdsideologin kräver som man har anledning att tala om en konservativ ideologi. Och när den säjes vara allmänt godtagen och resultatet av en utjämning, som lett till en nära nog fullständig värdegemenskap, är man frestad att i samma kategoriska form som den uppställda tesen svara, att ideologiernas tid alls inte är förbi, att den allmänna värdegemenskapen är en myt och att välfärdssamhället bevarar tillräckligt mycket av det äldre kapitalistiska samhällets drag för att fortfarande ge näring åt socialistisk ideologi och en socialistisk politik...

Även om man kunde bortse från all verklig fara för en socialdemokratisk politik som man från borgerlig synpunkt måste kalla socialistisk, kvarstår det faktum, att intresse motsättningarna mellan socialdemokratins och de borgerliga partiernas väljarunderlag fortfarande är tillräckligt stora för att inom ramen för en välfärds politik vidmakthålla en spänning som på viktiga punkter går efter de tidigare ideologiska linjerna.»

Mitt allmänna intryck av Wigforss' artiklar, liksom av en debatt med honom i maj, är emellertid att han vid betoningen av motsättningen mellan borgerliga och socialdemokrater mindre tänker på den nuvarande partipolitiska situationen än på den politiska konstellation som enligt hans mening borde vara en konsekvens av de bestående ekonomisk-sociala skillnaderna. Han är, synes det, inställd på en radikaliserings av den socialdemokratiska politiken, på en förändring av denna i mera – i egentlig mening –

socialistisk riktning. Hur detta skulle gå till framgår inte närmare av hans artikelserie; så vitt jag vet är han sysselsatt med att utforma en mera programmatisk framställning. Det är sannolikt många inom det socialdemokratiska partiet som, liksom dess främste teoretiker, framhäver konflikterna mellan de två huvudriktningarna i svensk politik, i förhoppning om att deras parti skall slå in på en bestämdare och hårdare linje, och alltså i sin karaktäristik av dagens läge förskotterar det läge de anser önskvärt. Innebörden av denna vänsteråskådning skall jag diskutera i sista avsnittet av denna skrift.

Samuelssons bok representerar i viss mån samma tendens. Men Samuelsson söker i sin idéhistoriska framställning mera utförligt än Wigforss motivera varför han svarar nej på den fråga som är bokens titel och anser att ideologierna, om än inte fullt friska och vitala, i varje fall inte är döda.

Svagheten i Samuelssons i många stycken utmärkta översikt synes mig vara att han utgår från en bestämning av socialismen som gör det lätt för honom att bevisa att denna "ideologi", eller rättare denna grupp av värderingar, inte avsevärt uppluckrats. Med "demokratisk socialism" tycks han helt enkelt mena en strävan att inom folkstyrets ram verka för ökad social och ekonomisk likställighet. Att socialismen för låt oss säga femtio år sedan överallt och i regel under marxistiskt inflytande krävde nära nog total socialisering, det vill säga kollektivt, närmast statligt, övertagande av produktionsmedlen, betonas inte i Samuelssons bok. Genom att från början förtunna begreppet socialism till vissa allmänna värderingar genomför Samuelsson så att säga på egen hand den ideologiska upplösningsprocess som ostridigt försiggått inom "de lyckliga demokratierna" och kan alltså förklara att socialismen i det väsentliga förblivit orubbad.

Detta perspektiv präglar valet av illustrationer och be-

lägg. Blott ett par exempel från skilda avsnitt. Medan de på socialisering inriktade engelska socialisterna före Marx i regel förbigås (så Bray, Gray och Thompson), framställs Sismondi som socialist; Sismondi var visserligen anhängare av socialpolitik och en viss utjämning men var starkt kritisk mot vad som på hans tid – liksom senare – kallades socialism och brukar idéhistoriskt betecknas som socialkonserverativ. – Det tyska Godesbergprogrammet, med den typiska satsen "konkurrens i den mån det är möjligt – planering i den mån det är nödvändigt", innebar, skriver Samuelsson, ingen "ideologisk uttunning", tvärtom; uppenbart är dock att med detta program den tyska socialdemokratin (efter en del tidigare uppluckringar) klart avvisade den socialiseringslinje som under årtionden varit det typiska och centrala för partiet.

Man kan säga att det står Samuelsson fritt att välja definition på begreppet socialism. Naturligtvis – "vill du kalla en häst för en åsna, och tvärtom, så var så god, bara du säger ifrån". Men Samuelsson säger inte ifrån. Han kallar hästen en åsna med lugn säkerhet som om alla alltid varit ense om detta språkbruk. Med denna metod går varje patience ut.

Denna Samuelssons säkerligen hederligt och oskuldsfullt tillämpade teknik, enligt vilken socialism blir vad han själv anser bra, underlättas av att han föga berör partiprogram och andra auktoritativa deklamationer; gjorde han det, skulle resonemangets svaghet bli tydlig. En huvudpunkt i hans motivering för tesen om "socialismens" relativt oförändrade karaktär och ideologiernas kvarstående betydelse är följande satser: "Har man haft tillfälle att några gånger lyssna på de synpunkter som fackföreningsmän och industrirepresentanter ger uttryck för på de så kallade Aros-mässorna eller har man i tur och ordning samtalat med exempelvis det amerikanska bilarbetarförbundets ordförande och representanter för bankvärlden och industrin i USA,

har man onekligen svårt att riktigt tro att världen förändrats så totalt – också om den förändrats åtskilligt sedan Burkes, J. S. Mills och Marx' dagar." Program och handlande under nära ett århundrade är dock bättre källor för en bedömning av utvecklingen än samtal med några koryféer i Sverige och USA.

Samuelsson lägger stor vikt vid jämlikhetstanken som utmärkande för socialism; samtidigt betonar han att någon avsevärd förändring i jämlikhetens tecken inte ägt rum under socialdemokratiskt styre. Bortsett från denna lucka i bevisningen har Samuelsson sannolikt rätt i att ordet jämlikhet har starkare värdebetoning inom socialdemokratien än inom andra partier. Men det bör också understrykas att ordet numera torde vara ett honnörsord för alla (jämför avsnittet "Sansad ungdom") liksom frihet, trygghet, demokrati, nationell gemenskap och praktiskt taget alla andra i den politiska striden tjänliga och brukliga värderingsord. Man påminns i detta sammanhang om ett i radio- och TV-debatterna återkommande skådespel: någon talare börjar förkunna sin starka känsla för åldringar, kvinnor, sjuka och andra som det är synd om, varefter alla deltagarna finner sig tvungna att också betyga sin varma känsla och sin goda vilja – det lilla evenemanget kunde ersättas av en talkör. På samma sätt i fråga om honnörsorden: nämns frihet, trygghet, jämlikhet måste alla sluta upp i entusiasm. Honnörsordens kollektivisering är ett av de klaraste tecknen på den ideologiska utjämningen.

Slutraderna i Samuelssons bok är en hyllning till ideologierna. "Har vi fel, skulle ideologierna vara döda, fick vi lov att söka återuppväcka dem. De kommer att behövas." Erlander har skrivit något liknande: det skulle bli "en tråkig tillvaro" utan ideologier och motsättningar. Meningen med dessa uttryck kan väl inte gärna vara att ideologier bör formas för att roa menigheten eller att alla ideologier är bra. Vad man vill hävda torde blott vara att man

själv anser sig besitta en ideologi och att den är riktig eller lämplig. Man hurrar för sin egen uppfattning och ger den hedersbeteckningen ideologi.

I våras utkom på engelska ett arbete av den holländske sociologen Piet Thoenes, "The Elite in the Welfare State". Boken, som 1962 publicerades på holländska, har i författarens hemland likaväl som i England och USA väckt stor uppmärksamhet. I stort sett överensstämmer Thoenes' analys med den som jag själv och andra författare i ämnet givit, men Thoenes diskuterar mera ingående den ekonomiskt-sociala bakgrunden och han framställer förslag, inte till en lösning av problemen men till en metod att få dem belysta, diskuterade och eventuellt ideologiskt och praktiskt behandlade i ett vidare perspektiv. Jag skall avsluta detta avsnitt av min skrift med ett referat av huvudpunkterna i Thoenes' framställning, som jag först denna sommar kunnat ta del av i den engelska versionen.

Välfärdsstaten i dess demokratiska form omfattar blott en liten del av världen: professor Thoenes nämner särskilt England och delar av det brittiska samväldet, Skandinavien, Holland och Schweiz samt med vissa reservationer USA och Västtyskland. Denna välfärdsstat har uppstått efter andra världskriget. På skedet av knapphet och fruktan – för hunger och köld, för arbetslöshet och diktatur – har följt ett skede av relativt överflöd. Man har, under bevarande av den privata äganderätten och vinstmotivet, nått många av de syften som socialismen verkat för. Förutsättningen har varit, utom naturligtvis produktionsökningen, omfattande statsingripanden. Staten har att se till att produktionen fortgår i allt snabbare tempo, att alla är sysselsatta, att gamla, sjuka och andra otrygga folkgrupper blir hyggligt omhändertagna och försörjda, att undervisningen garanterar fritt lopp för alla dugliga. Om en produktionsgren möter svårigheter, om en kris hotar den fulla syssel-

sättningen, om en oroande brist på bostäder, sjukhus eller skolor inträder, om emigrationen blir för stor – i alla dessa fall, då den uppnådda balansen riskerar att störas, måste staten ingripa. Politiken blir till stor del en fråga om prioriteter: rustningar, löneökningar, bostäder, sjukhus, skolor, bilar, vägar. Exempelvis: "Vill vi ha mera hus eller mera bilar? Vill vi ha mera bilar eller mera parkeringsplatser? Vill vi ha mera parkeringsplatser eller mera vägar? Är vi ivrigare på snabba vägar eller trygga vägar?" På varje punkt uppstår valmöjligheter som staten eller myndigheterna ytterst måste ta ställning till. Det främsta andliga rekvisitet är vad man kan kalla en medborgaranda, en känsla av att alla godtar och känner sig delaktiga i verksamheten. Hur mycket staten än bjuder av social välfärd, "kan denna inte anses fullständig om den som erfar alla dessa välsignelser inte också känner sig som medborgare, inte känner att allt det uppnådda är hans verk".

Denna i världshistorien enastående situation kan sägas vara uppburen av en ideologi, så till vida som enighet råder om att det materiella framsteget och den kollektiva omvårdnaden skall fortsätta. Men ingen politisk riktning är helhjärtat identifierad med detta välfärdssamhälle. "För socialisten är det inte mer än halvsocialism, för liberalen inte mer än halvliberalism. För var och en framstår det som något halvfärdigt, något mitt emellan; för ingen är det ett ädelt och inspirerande ideal. De termer, i vilka man kan vädja till medborgarkänslan, utgår snarast från en halvhjärtad, kristet färgad, medelklassig anständighetskänsla. Denna brist på karaktär står i vägen för en klar självanalys." I överflödet av produktionsmedel, reformer och statliga åtgärder finns i välfärdsstaten en känsla av halvhhet, osäkerhet, tomhet.

Välfärdsstaten saknar patos men också spänning. Partierna är inte entusiastiska för det bestående, men ännu mindre inställda på en stor förändring. "Flertalet väljare

är positiva till det arbete för kollektiv social välfärd som kännetecknar välfärdsstaten. Varje parti är tvunget att garantera fortvaron av vad som uppnåtts och så långt möjligt utlova ett visst mått av expansion och förbättring. Enhetligheten i partiprogrammen i fråga om den inre styrelsen, även bland dem som tidigare var förbittrade motståndare, är ett av de märkligaste dragen i välfärdsstatens valkampanjer." Det gäller inte längre att strida om "hur systemet skall vara beskaffat utan snarare om hur det av alla godkända systemet skall tillämpas". Statsmaktens utvidgning leder till att allt flera frågor aktualiseras, men de är i regel av sådan natur att endast experter kan diskutera dem. Extrema riktningar spelar ingen roll. Fackföreningar och socialister, arbetsgivare, konservativa och liberaler stöder systemet under kritik av detaljer; socialiseringsfrågan blir sekundär, och arbetarna, som inte ser stor skillnad mellan privat- och statsföretag, är ointresserade av frågan. "Att vinna röster blir mindre en fråga om utformande av politiska program än om skicklig propaganda. Det gäller att använda den riktiga socialpsykologiska metoden." Denna förvandling av den politiska verksamheten betingas inte bara av att skillnaden mellan partierna minskats utan också av de möjligheter som massmedia erbjuder. Man kunde tänka sig att utrikespolitiska frågor upptogs för att få starkare motsättningar mellan partierna, men dels är väljarna föga intresserade av sådana frågor, dels är valmöjligheterna för de flesta länder ytterligt begränsade.

Thoenes' slutsats blir att de allmänna idéerna i modifierad form godtagits av alla. Jämlikhetstanken har, antyder han, särskilt klart omvandlats, då allmänt välstånd uppnåtts med bevarande av enskild äganderätt och kapitalistisk företagsamhet. Det är snarast vissa speciella grupper som anser sig kunna åberopa jämlikhetstanken: så till exempel åldringar som är fullt arbetsföra men ställs utanför produktionen, och kvinnor som trots talet om kvinnoeman-

cipation i stor omfattning är i ett sämre och mera beroende läge än männen.

Striden mellan regering och opposition, mellan partibyråkratierna, kan även i detta läge bli skarp, men den gäller detaljer i en ordning om vilken alla är ense, och framför allt själva makten. "En våldsam konflikt kan uppstå om innehavet av nyckelpositioner. I huvudsak är den en konflikt mellan fraktioner, ett slags dynastisk konkurrens som är ytterst spännande för deltagarna men av mindre betydelse med tanke på samhällets historiska utveckling."

Från dessa utgångspunkter kommer Thoenes till frågan om "eliten i välfärdsstaten". Den grupp av personer som ägnar sig åt politik i ordets hävdvunna mening har snarast att vaka över vad som redan vunnits och över att de allmänt godtagna linjerna fullföljs; den är inte en elit i den meningen att den företräder och kämpar för skilda politiska principer, möjligen i den meningen att dess medlemmar är skickligast i propaganda vid valen. Dess roll som initiativtagare, problemställare och rådgivare har starkt försvagats i och med att idédebatten partierna emellan inom och utom parlamentet reducerats i omfattning och vikt. Det väsentliga meningsskiftet har "övergått från representationen till departementet". Det är experterna, de ekonomiskt, sociologiskt och juridiskt skolade experterna, som har de centrala uppgifterna: att utifrån grundsatsen om välfärdsstatens balans och bestånd analysera olika möjligheter, bestämma prioritetsfrågorna, klarlägga vad en viss åtgärd betyder för skilda näringsgrenar och grupper, till exempel vad en skattereform, en löneökning eller en byggnadsplan har för konsekvenser, se till vad som skall göras vid en kris, vid hot om arbetslöshet på ett visst område eller om nedläggande av viktiga företag. "Den politiska upptäcksrollen är inte längre av stor betydelse: statsskeppet har blivit en linjeångare med fast route; därom är alla ense. Ägaren-kaptenen är fortfarande företagaren. En

expanderande ekonomi, stigande produktion och sunda investeringar är fortfarande ledstjärnan." Men genom välfärdsstaten har navigationen blivit mera invecklad. "Skeppet har seglat in i en ny värld. Radarexperterna vägleder det genom dimman; det seglar inte längre på den fria marknadens öppna hav utan genom planhushållningens trånga vatten. Skickliga lotsar står till tjänst då skeppet riskerar att gå på grund; i realiteten är det de som ser till att skeppet inte sjunker . . . Kaptenen är inför en fara hjälplös utan lotsen. Den skickliga eliten styr skeppet för honom, och, om det behövs, utan honom."

Från denna synpunkt ligger välfärdsstatens svaghet enligt Thoenes däri, att elitens experter blir engagerade i bestämda och begränsade uppgifter, att de blir lotsar på ett fartyg vars destination de inte har att göra med. Det bote-medel Thoenes anbefaller är vad han kallar "en öppen sociologi". Samhällsforskarna är nödvändiga som lotsar på statsskeppet, men deras uppgifter får inte stanna vid detta. En del av dem skall arbeta för en högre uppgift – att undersöka samhället, fundera över samhället, tänka ut nya mål, om man så vill nya utopier. Den öppna sociologin skall spränga välfärdsstatens fjättrar, ge "injektioner åt vår nuvarande anemiska demokrati", finna nya valmöjligheter. Thoenes slutar patetiskt: "Det är en ny frihet i luften, utopierna är närmare än de var och det kan bli vår generations privilegium att börja en ny seglats; denna gång inte i 1800-talsekonomiens mening av produktionsmedlens utveckling utan i Thomas Mores allt omfattande mening – en seglats till ett nytt samhälle."

Det är kanske onödigt att framhäva att Thoenes enligt min syn väsentligen har rätt i sin teckning av folkstyrelsen i välfärdsstaten. Hans krav på en ny öppen sociologi är vaga, men pekar också mot något väsentligt: en på vetenskaplig forskning grundad debatt om vad vi vill göra av en från materiellt betryck frigjord mänsklighet.

Platthetslek i riksdagen

De norska parlamentsdebatterna i samband med regeringskriserna 1963 har jag utförligt refererat i "Från idéer till idyll". De innehåller de, så vitt jag vet, mest fulländade illustrationerna av tesen om idéernas och motsättningarnas svaghet i den lyckliga moderna demokratien. Man talade främst om hur lika de båda huvudriktningarna – borgerliga och socialdemokrater – blivit varandra. "Du vill nästan precis detsamma som jag": denna tanke är ett huvudmotiv i de mest representativa inläggen. Båda parterna beskyllde motståndaren för att stjäla eller rättare skriva av angriparens programpunkter. Illusionen av skarp konflikt uppnåddes främst därigenom att man anklagade konkurrenten för att "i grunden" vilja något annat, något extremt och farligt, som inte redovisades i program och deklarationer. "Egentligen vill socialdemokraterna socialisera", sade de borgerliga; "egentligen vill de borgerliga tillbaka till en gammaldags liberal ekonomi", sade socialdemokraterna. På detta sätt kunde partiledarna på en gång förneka och bejaka ideologiska olikheter. Att striden väsentligen gällde detaljer i styrelsen och själva maktinnehavet var uppenbart för den som studerade debatten och erkändes då och då i oavsiktlig uppriktighet av några debattörer, som krävde "nya män" och "friska tag".

I den svenska riksdagen, särskilt i andra kammaren, uppstod ett liknande meningsutbyte under remissdebatten 1966. Man uppnådde inte samma perfektion i glidningar och motsägelser som i Norge, men i det hela var diskussionen sådan att varje dödförklarare av ideologier måste känna sig belåten. Min bok som utkom under debattdagarna nämndes ibland och dess påståenden avvisades – samtidigt som man

i sina allmänna politiska uttalanden bekräftade dem.

I flera inlägg slogs fast att de ideologiska motsättningarna minskats. Statsministern förklarade exempelvis att dessa motsättningar "ju inte är på långt när så stora som de var tidigare – det är klart att en utjämning har skett". Denna tanke begagnades emellertid i regel som ett vapen mot motståndarna. "Ni har ingenting nytt att komma med, Ni tycker ungefär detsamma som vi, Era program är samlingar av plattheter." Sådana reflektioner kännetecknar en huvuddel av debatten mellan de båda huvudriktningarna, socialdemokratin å ena sidan, centern och folkpartiet – som just arbetade på att slå sig ihop till en "mitt" – å den andra.

Boy

Statsministern yttrade att den kort förut publicerade mittendeklarationen innehöll samma saker som den socialdemokratiska programskriften "Resultat och reformer" 1964. "Nog blir man glad när man finner, att man (centern och folkpartiet) på punkt efter punkt skriver av det här (den socialdemokratiska skriften) och betraktar det som en enorm förnyelse av svensk politik. Det är klart att det är en eloge till de socialdemokratiska programskrivarna, som vi sätter stort värde på och som jag skall framföra till dem." "Herr Ohlin har funnit på någonting som skall vara mycket fint", heter det i samma inlägg (AK 19 januari); "man skall ha ett alternativ till den socialdemokratiska politiken som är så alldeles likt den socialdemokratiska politiken att ingen människa kan se någon skillnad... man vill ha ett alternativ, men man vill inte ha ett som ter sig avskräckande för den mängd väljare som ändå innerst inne tycker att den socialdemokratiska politiken är ganska bra." Denna synpunkt framstår inte som ett infall i hastigheten utan återkommer gång på gång i hr Erlanders inlägg i båda kamrarna. Statsministern antydde rent av ibland att mittenpartierna gick längre än socialdemokraterna. "Vår politik, som vi har drivit den under

Soc Dem

}

efterkrigstiden, har ju varit en strid för en utökning av den samhälleliga faktorn... På punkt efter punkt består mittenpartiernas kamp mot socialismen i krav på en väsentlig utökning av den socialistiska sektorn."

I mera gemytlig förpackning presenterade statsrådet Palme samma tanke. Mittendeklarationen betecknades som "norra Europas plattaste dokument", med den lilla fina reservationen att talaren "inte kunnat läsa alla norra Europas dokument". Om man, vilket synes rimligt, förutsätter att herrar Erlander och Palme var ense, är alltså både det socialdemokratiska programmet av år 1964 och mittendeklarationen av år 1966 kollektioner av plattheter, av självklara eller menlösa påståenden; då samtidigt ideologiernas vikt och aktualitet framhävs skulle den beskedligt godtrogne kunna misstänka att dessa insiktsfulla politiska ledare använde plattityd och ideologi som synonymer.

Folkpartiets ledare kastade sig med iver och fart in i platthetsleken. Han läste upp en rad punkter ur det av statsministern berörda socialdemokratiska programmet. "Kan man tänka sig en mera koncentrerad samling plattityder än detta? Men det är efter att ha satt sitt namn under ett sådant dokument som statsministern kommer och säger till oss att han tycker inte vi är nog precisa i våra uttalanden..." Hr Erlander svarade med ett försök att bevisa sitt partis större originalitet men avslutade denna del av debatten med ett skämt. Mittendeklarationen är, sade han, "en avskrift av det socialdemokratiska programmet... Då kan man naturligtvis säga: Är Ert program platt, så är väl vårt program platt. All right, vi får väl då ta varandra i hand när det gäller plattityder." Bakom de ömsevis ilska och lekfulla replikerna framträdde i detta avsnitt av debatten dunkelt tanken att "vi har ändå en ideologi, men Ni har ingenting i den vägen".

Särskilt socialdemokratins och folkpartiets ledare gick in på den historiska utvecklingen från partipolitisk syn-

punkt. Självfallet förutsatte statsministern att socialdemokratin i stor omfattning byggt upp det moderna samhället enligt sina idéer. "Socialdemokratin har haft den otroliga lyckan att kunna förverkliga en stor del av vad som tedde sig som utopier när den nuvarande ledargenerationen var ung – kanske långt, långt bort liggande drömmar och utopier." Man hade dock mycket kvar att uträtta och kanske borde takten bli snabbare. "Den kritik mot oss som går ut ifrån att vi har gått för långt i fråga om att tillämpa socialismens idéer på samhällsutvecklingen tar vi med jämnmod. Däremot känner vi den kritik hårt som kan riktas mot oss för att vi inte har hunnit tillräckligt långt." Att "socialismens idéer" var ett begrepp med föränderlig innebörd erkände Erlander utan att närmare ingå på de förändringar som ägt rum. Han betonade likväl i en replik till Ohlin att redan Brantings föreställningar om socialism väsentligt reviderats på ett tidigt stadium; 1885 hade Branting varit anhängare av marxismen, 1901 var han revisionist av Bernsteins observans.

Folkpartiets ledare skildrade utvecklingen sedan seklets början från helt annat perspektiv. Det var inte, sade han, en socialistisk utopi som förverkligats. Denna utopi, framskymtande ännu efter andra världskriget i 27-punktsprogrammet, hade omfattat förstatligande av produktionsmedlen och statlig detaljreglering; man hade varit skeptisk i fråga om socialpolitikens förmåga att avskaffa fattigdomen och ge allmän trygghet. Liberalismen under Staaff hade, i motsats till socialismen under Branting, i den personliga friheten sett det väsentliga men också arbetat för sociala reformer, för socialpolitik och förbättringar av den enskildes materiella villkor. "Socialdemokratin har under dessa 50 år pressats tillbaka, bort från denna socialistiska utopi, och tvingats att verka inom ramen för ett socialliberalt samhälle, mycket mera överensstämmande med det som Karl Staaff talade för än det som Hjalmar Branting trodde på"

Ohlin

Öwlin

(19 januari). "Vilken utopi, den socialistiska eller den liberala, har utvecklingen i Sverige – och för övrigt även i Västeuropa i stort – mest förverkligat? Är det den socialistiska utopin, ett helt nytt ekonomiskt system, där man till stor del fört åt sidan äganderätten, konkurrensen, vinstmotivet, prispildningen, eller är det den sociala liberalismens bärande idéer?" (21 januari). Historiskt ställdes alltså socialdemokratins socialiseringsvilja mot liberalismens socialreformism; enighet hade, som också centerledaren underströk, nåtts om socialpolitiken.

Vem hade rätt i dessa tolkningar av skeendet? För var och en utanför den partipolitiskt engagerade ledargruppen lär det stå klart att båda antagonisterna hade rätt och fel om vartannat, och att båda tenderade att bortse från det centrala, att man uppnått en i huvudsak gemensam ideologi, en samling av allmänt omfattade och för alla nästan självfallna värderingar.

Folkpartiets talesman hade ostridigt rätt i betonet av socialdemokratins omvandling. Den socialdemokratiska utopin för femtio, ja, ännu för trettio år sedan, var socialistisk i en helt annan mening än den av Erlander och redan av Per Albin Hansson ledda socialdemokratin. Läs programmen från 1889 till 1920: visserligen ägde tidigt, som Erlander påpekade, en uppmjukning rum i Brantings och andras hållning, men socialiseringen i form av ett kollektivt produktionssystem var en fast punkt, socialpolitiken tedde sig som något begränsat och otillräckligt, förstatligandet var ett dominerande krav ända till socialiseringskommitténs fiasko i början av 1930-talet. Läs programmen och framför allt gå igenom reformerna under socialdemokratins partiella eller totala styre sedan 1932: socialiseringstanken sjunker tillbaka, i stället för klasskampen träder folkhemmet, på den bestående ordningens grund uppbyggt genom sociala reformer och ett mått av kontroller och planeringar utan omkastning av äganderätten och till och med utan

avsevärda förändringar i egendomsfördelningen.

Men lika klart är att Erlanders karaktäristik innehöll en central och riktig tanke och att Ohlins tal om att det närmast var den gamla liberala utopin som förverkligats var skevt och vilseledande. Staaffs liberalism var utan tvivel socialpolitiskt färgad, men de väldiga reformer som präglade de femtio åren efter hans död hade han inte förespått eller drömt om, lika litet som de höga, i huvudsak av alla godtagna skatterna eller systemet av statliga ingripanden i handel och produktion. Det är främst socialdemokraterna som genom initiativ och konkurrens gjort socialreformismen till gemensam ideologi för de svenska partierna – liksom det uppenbarligen är produktionsstegringen som gjort denna socialpolitik möjlig.

Det är därför ofruktbart och meningslöst att gräla om huruvida Branting eller Staaff i egenskap av det tidiga 1900-talets ledande politiker skall placeras som portalfigurer i det nuvarande svenska samhället. Den unge Branting skulle, återuppstånden i dag, i detta samhälle inte känna igen sina drömmar från vare sig 1885, 1901 eller 1920. Staaff skulle bli förbryllad eller förskräckt över att framställas som inspiratör av den omdaning som skett. Men man kan gissa att båda främst skulle bli belåtna och arm i arm med glädje beskåda det verk till vilket de i dunkel och oförstådd gemenskap syftat: demokratiens totala erkännande, den nationella självhävdelsen i hägnet av altruistiska och internationalistiska paroller, fattigdomens avskaffande, utjämningen i bildning och framkomstmöjligheter, samlingen kring litet lösa men inte helt meningslösa ord som frihet, ansvar, människovärde, mänsklighet.

Huvuddebattörerna och deras sekundanter i riksdagen måste allt mera ha gripits av en oroande tanke: det går inte för sig att resonera bara på de här linjerna. Säger jag att min motståndare har stulit mitt eget program, godtar

jag ju hans program. Säger jag att socialdemokratin genomfört ett socialliberalt samhälle, blir det ju ett beröm av socialdemokratin. Vi kan inte tvista om hur eniga vi blivit, det gäller främst att visa att vi är oeniga. Med denna insikt inleds den andra turen i dansen. De herrar som en stund talat om sina motståndares åsikter som stulna plattityder börjar betrakta varandra som bärare av hemliga planer, som "i grunden" farliga ideologer. Rollerna görs om lika snabbt som diplomaternas spel kring det gröna bordet: leendet stelnar, anklagelserna och de hotfulla åtbörderna sätts in.

Drastiskt framträder omkostymeringen i Ohlins anföranden den 21 januari. Varför är vi så missnöjda – antas Erlander fråga – då regeringen inte vågar föra en socialistisk politik? Ett skäl till missnöjet säges helt enkelt vara att regeringen begår "så många misstag" – här avses tydligen åtgärder och förslag som är dåliga på grund av oduglighet och okunnighet, inte på grund av felaktiga ideologiska föreställningar. Men missnöjets centrala orsak är en annan: "först och främst är Er politik i viss mån präglad av socialistiska tankegångar". I det följande upprepas och skärps denna synpunkt: det finns trots allt socialism i den socialdemokratiska politiken. I ett anförande påstod Ohlin att en del av regeringens misstag "är betingade av inslag av socialism i Er tankevärld". Men det bör betonas att folkpartiets chef – liksom de borgerliga ledarna i de norska debatterna 1963 – hela tiden höll fast vid tanken att en borgerlig regering inte skulle innebära en omkastning eller ens en stark förändring i det aktuella läget. Han tryckte mest på tanken att regeringen var oduglig och uttröttad, att det var tid att byta. "Ni tror att det skulle gagna Era möjligheter att bevara makten om Ni kunde skrämma folket med att ett regimskifte betyder starka inslag av en extrem högerpolitik."

För socialdemokraternas ledare var det taktiskt givet att

hårdare driva tanken på en stark motsättning - liksom det var för Gerhardsen och hans kamrater i Norge 1963. Socialdemokratin, som haft ledningen av regeringen i årtionden, kunde inte beskylldas för att driva en annan politik än den de faktiskt fört och som vid en rad val fått ett brett understöd; Ohlin kunde antyda betänkliga ideologiska tendenser hos sina motståndare, men inte med kraft förutsäga att de skulle bli bestämmande för deras handlande. Då socialdemokraterna vände sig mot de borgerliga hade de större spelrum: vad skulle dessa partier, som stått utanför makten så länge och aldrig bildat en koalition, ta sig till när de fick majoriteten? Erlander utnyttjade energiskt denna möjlighet. Mittendeklarationen var visserligen full av plattityder och närmast en avskrift av socialdemokratiska programpunkter - denna kritik varvades med den rakt motsatta, att de borgerliga "i grunden" avsåg att bryta med den hittills förda politiken av socialreformism och måttlig planering. I andra kammaren anförde statsministern 19 januari att mittendeklarationen i sin anslutning till socialdemokratin "är försedd med så många reservutgångar att den blir praktiskt taget värdelös"; som ett tecken på de borgerligas "verkliga" ståndpunkt berördes pensionsstriden, och den retoriska frågan ställdes om meningen var "att gå till anfall mot åtgärder som avser att trygga den enskilda människans valfrihet och möjligheter att finna sin egen åskådning". I första kammaren samma dag heter det: "När man läser mittendeklarationen beträffande marken får man ett första intryck av att det är en socialistisk och ganska radikal förklaring. Men så finns det på varje punkt en liten glugg, så att herr Holmberg skall kunna slinka in." Mest effektivt presenterade Erlander denna tankegång i andra kammaren på debattens sista dag. Varför talas det om att bryta den socialistiska utvecklingen och den samhällsomdaning som pågår, frågade statsministern. "Vad är det i den hittills förda politiken, som det gäller att till

varje pris sätta stopp för? ... Finns det alltså en socialistisk ideologi som man måste hindra från att prägla samhällsutvecklingen? Finns det en borgerlig ideologi, gemensam för höger, centerparti och folkparti, som är så avskild från den ideologi som socialdemokratin företräder, att det är livsviktigt att socialdemokratin blir tillbakaträngd och att den andra ideologin får göra sig gällande?" På dessa frågor fick statsministern intet svar som ens av den mest anspråkslöse kan anses nöjaktigt, och han väntade säkerligen inte något sådant svar. Ty dels var det för de borgerliga sakligt omöjligt att prestera en gemensam ideologi – annat än just oviljan mot det socialdemokratiska maktinnehavet – dels skulle ett försök att forma en sådan ideologi ha besvarats med anklagelsen att man ville bryta den förda välfärdspolitiken.

Slutspelet i debatten blev ett slags parad för fanan. Inför avideologiseringsdoktrinen – just då representerad av min nyutkomna skrift – samlade man sig till försvar för ideologierna. Det är bra med ideologier, sades det – bokstavligt tolkat: det är bra även med galna ideologier, ty annars är omdömet utan mening. Vi har en ideologi, sade man också – underförstått att den talande hade den rätta ideologin. Endast ett parti synes ha undvikit att sälla sig till denna talkör; centern orkade inte delta i uppvisningen och en av dess ledare, herr Eliasson, framhävde starkt avideologiseringen. Hr Erlander: "Nej, herr talman, ideologierna är inte döda (att en utjämning skett, alltså att ideologierna var försvagade, erkändes) ... I dagens situation har vi alltså ett lika stort behov av ideologier som någonsin 1800-talet hade." Hr Bohman: "Jag tror att vi i hög grad har behov av ideologier ... vi måste ha idéer och ideologier att slåss för, annars kan vi inte strida med gott samvete." Hr Ohlin avgav inte en så allmän deklaration men vände sig liksom de förut nämnda talarna mot föreställningarna

om ideologiernas avveckling; hr Hermansson kunde med relativt stor rätt säga sig företräda en särpräglad ideologi.

Under detta slutspel sökte också partiernas talesmän (dock inte centerns) i korthet precisera sin ideologi. Det gick inte mycket bättre än försöken att läsa ut ideologierna ur partiprogrammen. Hr Erlander sade att "hela samhällsuppfattningen måste genomsyras av en känsla av ansvar för oss alla, en känsla av solidaritet", partiet hade inte "en teologi" eller "ett system", men en vilja att "försöka genomsyra vårt samhälle med solidaritetens och samverkans principer" – det skilde socialdemokraterna från de andra. Hr Ohlin sade sig eftersträva "ett samhälle där människorna och samhället känner ett socialt ansvar utan den maktkoncentration, det regleringssystem och den byråkratisering som socialdemokratin fortfarande eftersträvar". Hr Bohman deklarerade sin "tro på den enskilda människans förmåga att ta ansvar och göra insatser". Ingen människa lär vara ovillig att obetingat svara ja till de värderingar som här förkunnas.

»Vi känner oss inför dessa prestationer uppleva 'Kejsarens nya kläder', med den skillnaden att vi har att göra med fyra eller fem nakna kejsare som tror att de har mycket kläder på sig. Vi ser hur de ivrigt agerar för att ge oss bilden av välklätt folk: de lättar på den obefintliga halsduken, knäpper eller knäpper upp rocken, som inte finns. Att fastställa detta är inte att beklaga eller kritisera det nuvarande tillståndet: bättre en talkör av plattheter än skrik av ursinne och förbittring. Men kanske kunde aktörerna tillåta sig litet mera medvetenhet och självkritik; allmänheten skulle inte bli förskräckt om våra duktiga ledare utökade kostymen med en smula humor och ironi.»

Dessa rader skrev jag i en tidningsartikel efter läsningen av de "ideologiska" partierna i 1966 års remissdebatt. De ger uttryck åt en begriplig reaktion, men jag finner dem vid genomläsning ett halvt år senare en smula frivola och överdrivna. Vad jag helt står fast vid är tanken att denna

remissdebatt bekräftar min uppfattning att motsättningarna de demokratiska partierna emellan i hög grad försvagats, att ideologierna eller åskådningarna (varmed här avses de mera allmänna föreställningar som partierna drivs av eller i viktiga situationer mobiliserar) blivit så förtunnade, att de knappast är tjänliga för ett meningsutbyte med några anspråk på intellektuell klarhet och skärpa och att därför taktiken och maktviljan dominerar resonemangen.

För att motivera detta omdöme är det tillräckligt att erinra om debatten för femtio, fyrtio eller trettio år sedan – om demokrati och försvar, om socialisering och socialpolitik. Då gick det inte att göra troligt att partierna skrev av varandras program – då behövde man inte med ljus och lykta leta efter skiljaktigheter – då var principförklaringarna inte ansade och polerade intill den behagfulla otydlighet som kan locka alla. Folkstyrelsen var en välsignelse eller en förbannelse, försvaret kunde betraktas som nationens heliga sak eller som ett befästande av fattighuset, åtta timmars arbetsdag var ett storartat socialt ingrepp eller ett dråpslag mot allt näringsliv. Marx och J. S. Mill och många andra ideologer kunde dras fram som auktoriteter, de hade inte blivit tvivelaktiga och föråldrade inspiratörer, möjliga att förevisa blott under ursäkter, bortförklaringar och allenda knep med utstyrseln.

Med detta påstår jag inte att de politiska ledarnas deklamationer skulle vara lögn och bedrägeri. De känner sig företräda någorlunda bestämda åsikter, även då dessa åsikter är nyanser av en gemensam åskådning. Striden om makten blir moraliskt möjlig blott om intresset hos partiernas ledare koncentreras till de punkter där oenighet finns, även om denna oenighet blott gäller relativt få och perifera ting. Den allmänmänskliga illusionismen gör förstoringen och förvrängningen naturliga: man ser motståndarnas misstag men inte sina egna, man är övertygad om att man själv har större överblick, större fallenhet att styra, större frihet från

låga och taktiska motiv. En rolig historisk undersökning, som såvitt jag vet ej är skriven, vore att i olika fall klarlägga hur från början högst begränsade skiljelinjer i tävlan om makten med god förmåga av moralisering och generalisering blåses upp till principiella motsättningar och ideologiska brytningar. Gladstone är den oöverträffade representanten för denna för politikern centrala begåvning. I slutet av 1870-talet blev han, från början ganska likgiltig, ledare av den antitürkiska kampanj som vände sig mot regeringen Disraelis orientpolitik – från tal till tal blev han mera förbittrad och mera storslagen, och inför 1880 års val kunde han se sitt liberala partis konkurrens om mandaten som det godas kamp mot det onda, som ett verk i den mänskliga frälsningens tjänst. Litet mer än fem år senare, då irländarna blev tungan på vågen i underhuset, genomgick han en liknande förvandling; på några månader blev kravet på självstyrelse för Irland en allt annat över-skuggande sak, en episod i Guds kamp för mänsklighetens förbättring. Någon Gladstone har vi inte bland våra politiska ledare, men något av samma förmåga att identifiera det taktiskt lämpliga med det värdefulla, att kombinera lystnad att styra med en känsla av renhet och heder genom snabb och skicklig idealisering är nödvändig för alla politiker.

I riksdagen framfördes självfallet tankar som antogs bli användbara i den stundande valrörelsen. Det kan antas att en av dessa synpunkter är särskilt skickad att brukas i den mera förgrovade och hämningslösa propagandan. Jag avser metoden att misstänkliggöra motståndaren som inspirerad eller dominerad av andra syften än dem han öppet bekänner. Utgångsläget för en dylik agitation är detta år relativt gynnsamt, även om liknande lägen tidigare funnits. De främsta konkurrenterna om majoritet och makt är socialdemokratin och de två mittenpartierna, vilka genom sina deklarationer om samverkan eller rent av samman-

slagning hoppas på ökad slagkraft. Utanför står högern och kommunismen; den sistnämnda riktningen antas ha fått ökad lockelse genom sina demokratiska paroller och genom framträdandet av "den nya vänstern". För socialdemokratien blir det i denna situation lämpligt att likställa mittenpartierna och högern och samtidigt framställa högern som ett farligt reaktionärt parti; för mittenpartierna är det lika givet att angripa socialdemokraterna som påverkade eller åtminstone beroende av kommunismen och den radikala riktningen inom de egna leden. Det finns alltså jämförelsevis stort utrymme för aktioner, där ideologibegreppet omväxlande blir skälls- och honnörsord i tecknet av hets och förvirring.

Statsministern och idéerna

Statsminister Erlander har, utom i mindre debattinlägg i riksdagen och pressen, behandlat mina teser i två större artiklar, först i Idun-Veckojournalen och sedan i Fackföreningsrörelsen; åtminstone den senare artikeln synes ha uppfattats som ett auktoritativt uttryck för det socialdemokratiska partiets åsikter, eftersom den med gillande återgivits i partipressen. Erlander resonerar utan indignation och våldsamhet, han erkänner i varje fall en del ostridiga förhållanden, och hans framställning företräder i intellektuell och kultiverad utstyrsel den kombination av saklighet och poetiskt dunkel som präglar en stor del av debatten.

Erlander stannar först vid definitionsfrågan. Om man med ideologi avser "ett slutet tankesystem, föreställningen om ett samhällssystem, som löser alla problem, då har Tingsten utan tvivel rätt. 1800-talets stora dominerande tankesystem, främst den ekonomiska liberalismen och marxismen, har spelat ut sin roll som frälsarlärar." Dessa läror innehåller en del sanningar, principer och idéer som står kvar, men är som "slutna tankebyggnader" övergivna, skriver Erlander; hans omdöme gäller, betonas det, likaväl Karl Marx som Adam Smith. På denna centrala punkt tycks vi alltså vara ense; Erlander är inte marxist och inte liberal i dessa ords gamla och relativt precisa mening.

Men, fortsätter Erlander, "om man däremot med ideologi menar en gemensam uppfattning och grundläggande åskådning, då är Tingsten desorienterad, isolerad i sin idyll". "Varje grupp, religiös eller politisk, behöver en sammanhängande grundsyn och menar man med en ideologi den sociala funktion som befäster tron på dessa grundläggande värderingar är ideologierna i hög grad realiteter." Dessa

statsministerns uttalanden är så vaga att en kritisk granskning i detalj blir tröttsam och besvärlig för läsaren – det blir vida tjugare att angripa det suddiga än de råa tankefelen. Klart måste dock vara, att en "uppfattning" eller en "åskådning" kan betyda å ena sidan ett någorlunda fast system av program och normer (inte nödvändigt "slutna" system), å andra sidan en samling banala, av alla godtagna värderingar, att vi skall bli lyckligare, friare, bättre och så vidare. Och då Erlander går så långt att han förklarar en gemensam "grundsyn" nödvändig för varje politisk grupp och definierar ordet ideologi som "den funktion, som befäster tron på dessa grundläggande värderingar" skriker han blott vidare på den vacklande marschen: ideologi finns därför att grupper finns, existensen av ett parti är alltså bevis på att partiet har en ideologi – den bevisningen är sannerligen något för enkel. Är det inte så, som Erlander själv i remissdebatten anförde, att det är svårt eller omöjligt att finna en "åskådning" eller en "grundsyn" åtminstone hos vissa partier? Hur skall man, för att ta det extrema exemplet, finna någon "grundsyn" hos centern – allierad med socialdemokraterna för tio år sedan, nu i färd med att sammanslås med folkpartiet – annat än viljan att verka för anhängarnas (verkliga eller förmenta) intressen? Är det en "grundsyn", om det sägs att "vi" – vilket parti som helst – vill ha igenom vår mening i den eller den frågan eller att "vi" – det gäller alla partier – vill ha frihet, trygghet, framsteg, ansvar och allt annat som alla tycker är bra?

Då Erlander lämnar definitionerna tycks han – i Fackföreningsrörelsen – ett slag närma sig hopplösheten eller, om man så vill, idyllen. "Vi – och jag talar då som Tingsten om de s. k. lyckliga demokratierna – lever i en tid då den omedelbara kampen för att tillgodose de elementära behoven – hunger, törst osv – ej behöver föras. Tvånget, hotet är undanmanövrerade, men vad händer i vår nya

situation? . . . Indelningen i grupper och klasser blir mindre distinkt. Idéer och normsystem för vilka vi engagerat oss hotar att gå under i vårt överflödssamhälle.” (Just så!) I ett ögonblick av tankeflykt skriver statsministern rent av att den styrning som de slutna ideologierna hittills givit hotar att övergå till massmedierna (som inte tar saker seriöst) och talar om den allmänna osäkerhet, de disparata stämningar, den ambivalens, som han tycker sig finna i musik, måleri och film. Han tröstar sig inför bilden av kaotisk idyll med några vackra och nästan perfekt meningslösa ord av Simone de Beauvoir om viljan att vara med i omdaning och att bekämpa passiviteten. Sedan återgår han till politiken. Man får intrycket att han under dikterandet av artikeln plötsligt gripits av tanken: ”nej, nu går jag vilse, tillbaka till allfarvägen!”

I den mera konkreta analysen av ideologier och motsättningar går statsministern i de båda uppsatserna delvis på skilda linjer. Jag stannar först vid den som särskilt avser tvistefrågor i svensk debatt och övergår sedan till mera principiella resonemang.

För att visa att ideologiska motsättningar förelegat i Sverige under senare år tar Erlander främst upp frågan om tjänstepensionen 1957–1960. Jag citerar hans allmänna karaktäristik:

»Kampen för och mot den allmänna tjänstepensionen åren 1957–1960 kan tjäna som ett illustrativt exempel. För socialdemokratin framstod det som omöjligt att längre skjuta på denna reform, som skulle utjämna klasskillnaderna mellan dem som hade och dem som inte hade sin ålderdom tryggad på ett tillfredsställande sätt. Det var för socialdemokratin en fråga där de grundläggande idéerna om frihet, jämlikhet och broderskap borde omsättas i praktisk handling. De borgerliga partiernas gemensamma motstånd mot reformen bottnade i en samhällssyn som på avgörande punkter radikalt skilde sig från socialdemokratin. Denna ideologiska skillnad var en reflex av den gamla

motsättningen mellan samhällsnytta och individuell nytta. Socialdemokratien ville via staten lösa en trygghets- och rättfärdighetsfråga. De borgerliga partiernas inställning återspeglade den klassiska liberalismens antietatism, dvs att sådana här frågor skulle inte staten lägga sig i.»

I själva sakfrågan stod jag på denna punkt som chefredaktör för Dagens Nyheter närmast på den socialdemokratiska linjen; jag erinrar om detta för att inte mina anmärkningar mot Erlanders uttalanden skall misstolkas.

Ett uppenbart fel i Erlanders beskrivning av vad som skedde är att han presenterar den socialdemokratiska politiken i en paradjkostym av allmänt godtagna värderingar, medan motståndarnas hållning antyds vara bestämd av tvivelaktiga motiv. Då Erlander här och i andra avsnitt hävdar ideologiska motsättningar mellan borgerliga och socialdemokrater, sker det helt enkelt genom att positiva ord används om den egna politiken och negativa ord om de andras, och genom att bakom de borgerligas politik spåra helt föråldrade ideologiska föreställningar. Vidare är själva uttryckssättet oklart. Det förelåg, skriver Erlander, en motsättning "mellan samhällsnytta och individuell nytta". Naturligtvis menar Erlander att hans förslag var till nytta både för samhället och för individen (om nu denna uttjänta fras om de båda arterna av nytta har någon mening), och naturligtvis menade Hedlund, Ohlin, Hjalmarson och andra motståndare detsamma om sina förslag.

Viktigare är att pensionsstriden – den hårdaste striden om ett förslag sedan trettio år – så vitt jag förstår inte illustrerar någon ideologisk skiljelinje. Denna mening hävdade jag under striden och tar som exempel en ledare från 23 augusti 1958. Partierna hade alltmer närmat sig varandra, påstod jag. "Liberalerna har blivit socialreformister, socialisterna har godtagit de liberala lärorna om frihet, tolerans och utrymme för fri företagsamhet"; typiskt nog kallade sig liberalerna socialliberaler och socialisterna so-

cialdemokrater. Vad själva pensionsfrågan angår, heter det i ledaren:

»Men honnörsorden lever sitt skimrande och bräckliga liv. På politikens helgdagar, vid demonstrationer och val, paraderar veteranerna från sedan länge hemförlovade arméer, och det talas om liberalism och socialism som om orden hade en innebörd, som om de vore framtidstankar i stället för gravskrifter. Och detsamma gäller då stora och omstridda frågor är före. Då hr Ohlin efter tvekan hit och dit, efter överläggningar och taktiska funderingar, kommer med ett pensionsförslag blir detta liberalt i anda och sanning, då hr Erlander efter liknande operationer avger sitt bud blir detta äkta socialism. Det är en förståelig och ursäktlig benägenhet att förenkla, förgylla och förstora, liksom då festtalare förr i tiden talade om Breitenfeld och Narva. Låt oss med fördragsamhet och nöje se på leken, men inte bli imponerade av att våra hyggliga politiker kostymrar sig som ideologer och profeter.»

Till detta kommer att motsättningen inte var så stark som Erlander antyder. Han själv förordade en uppgörelse med folkpartiet sommaren 1958. Och framför allt: de borgerliga partierna godtog i regel tveklöst pensionsreformen, sedan den väl beslutats, vilket bäst visar att deras motstånd inte varit ett uttryck för någon klar och fast ideologi. Jag själv har kostliga minnen av hur snabbt omsvängningen skedde; 1958 och i början av 1959 skälldes jag av folkpartipressen för socialist och överlöpare, några månader senare var min åsikt den sant liberala.

Jag vill emellertid gärna instämma med Erlander genom att fastslå att vi i pensionsfrågan hade vad man kan kalla den senaste (den sista?) klasskampen i svensk politik. Till stor del stod striden mellan dem som genom uppgörelse hade pension (utom ålderspensionen) och dem som saknade pension. Därför blev det tidvis en bitterhet över konflikten, något ytterst sällsynt hos oss.

Erlander åberopar knappast andra konkreta exempel på ideologisk strid. Då han nämner högerns motstånd mot

skolreformen är detta tydligen inte ett belägg för skillnad mellan borgerliga och socialdemokrater, då han berör "kampen om den offentliga sektorn" är uttalandet alltför allmänt för att en diskussion skall vara givande. Det är sant: frågan om omsättningsskatt anges också. Att så sker visar hur svårt det är att finna belägg: partiernas spel kring denna skatt har varit ett gott bevis på frånvaron av fasta linjer, inte minst inom socialdemokratin, som länge fördömt dylika indirekta skatter, som sedan föreslog återinförande av omsättningsskatten och som först år 1956 antydde skattens godtagbarhet i programmet. (Därmed intet ont om vare sig skatten eller partiets turer.)

I den mera principiella framställning som statsministern ger i sin senaste artikel i ämnet, har han först en karaktäristik av utvecklingen i stort. "Vi upptäcker snart en mycket påtaglig tendens: överallt i världen möter man försök att planmässigt lösa samhällsproblemen. Det finns en strävan efter koordinering och planering för framtiden." I dessa ytterst allmänna ord om världsläget borde alla människor kunna instämma. Efter de citerade sakerna summerar Erlander: "En dödsruna över den liberala ideologin om man så vill." Även denna reflexion synes mig vara självfallet riktig: liberalismen i ordets gamla mening är död. Men man frågar sig hur det går med den av Erlander framhävda ideologistriden, om en av de båda kämpande huvudideologierna redan är avliden. I så fall blir ju bara socialismen kvar. Jag återkommer strax till Erlanders försök att klara detta dilemma – till hans uppväckande av den fiende som han här dödförklarar.

Sedan kommer turen till socialismen. Erlander skildrar vad socialdemokratin i Sverige sökt uträtta; med all rätt ställer han den fulla sysselsättningen i förgrunden. Därefter heter det:

»Men, säger någon, vi har inte brutit ner den privata äganderätten och följaktligen ej realiserat en av socialismens målsättningar. I den mån socialdemokratin haft denna målsättning så har inte äganderättsförhållandena i sig varit det primära utan i stället det resultat en socialisering skulle medföra. Vi har insett, att våra grundläggande krav i ekonomisk, kulturell och social utjämning, full sysselsättning, kontroll över den ekonomiska utvecklingen, trygghet osv. gått att realisera med våra nuvarande metoder.

Trofastheten mot ideologins målsättningar har bibehållits men vi har varit obundna när det gällt medlen. Vi har tagit vårt självklara ansvar för planmässighet och framåtskridande. I detta har vi sett samhällets uppgifter.»

Kommentarerna till detta koncentrerade försvar för regeringspolitiken ger sig själva. För några årtionden sedan såg socialismen i Sverige liksom i andra länder brytandet av den privata äganderätten som det stora avgörande målet, det var just på grund av socialiseringstanken som man kallade partiet socialistiskt. Nu slopas denna målsättning med ett par ord. Det har varit andra, mera generella syften man arbetat för, påstås det: ”ekonomisk, kulturell och social utjämning, full sysselsättning, kontroll över den ekonomiska utvecklingen, trygghet osv.”, och för dessa ändamål har socialism i den gamla godtagna meningen ej varit behövlig. Här måste tilläggas: 1) att de angivna målen inte genomgående uppnåtts; framför allt har den ekonomiska utjämningen i synnerhet i fråga om äganderätten inte alls kommit till stånd, och denna tanke, innesluten i kravet på produktionsmedlens socialisering, var just den för socialismen utmärkande; 2) de syften som Erlander i övrigt anger är sådana som åtminstone numera godtas av alla partier; vem är mot utjämning (om den inte drabbar det ekonomiska), full sysselsättning, kontroll (i mer eller mindre stor omfattning), trygghet och så vidare?

Denna ”ideologiska” deklaration avslutas med en orgie i pragmatism. Partiet har varit trofast i sina målsättningar

(som ingen har något emot) men obundet i valet av medel (vilket striden tidigare främst gällt), påstår dess ledande man. Och så är vi framme vid slutsatsens oöverträffliga platthet: partiet har verkat för "planmässighet och framåtskridande" och i detta "sett samhällets uppgifter". Mot socialdemokratin kan alltså blott den vara som verkar för planlöshet och tillbakagång. Statsministern, som nyss dödförklarat liberalismen, brukar inte samma ord om socialismen – han formulerar gravskriften utan att konstatera dödsfallet.

Men hur skall det då gå med den förkunnade ideologiska kampen? Tyst underkännande sina tidigare uttalanden i artikeln hugger statsministern av knuten.

»Men, invänder någon, accepterar inte borgerligheten den grundsyn som bär upp välfärdssamhället?

Man kan bibringas det intrycket då man lyssnar till de borgerligas företrädare. Men man måste hela tiden hålla i minnet, att borgerligheten drivits att retirera från sina positioner genom att den socialdemokratiska politiken har vunnit så stor resonans hos väljarna. Jag kan nämna debatten om omsättningskatten, högerns motstånd mot skolreformen, ATP-striden och kampen om den offentliga sektorn. Samtliga dessa frågor har en klar ideologisk innebörd och på samtliga punkter har de borgerliga mer eller mindre fått överge sina ursprungliga ståndpunkter. Kurt Samuelsson har säkert rätt då han skriver, att en borgerlig regering till att börja med skulle akta sig för att alltför bryskt bryta med den socialdemokratiska politiken. Men, säger Samuelsson, man kan förvänta sig, att de fattade besluten kommer att falla i en speciell riktning, och denna tendens kommer att leda fram till att vi kan utkristallisera ett mönster, som står i klar motsats till socialdemokratins politik.»

De speciella frågor som statsministern tar upp har jag redan diskuterat. Vad som är intressant i deklarationen är att socialdemokratins ledare inte finner några bestämda skiljelinjer mellan sin egen politik och en eventuell borgerlig regerings. *Men han hoppas på att i framtiden finna*

dem. Om en borgerlig regering får sitta en längre tid och, får det förutsättas, vinner väljarnas stöd, får vi äntligen gåtans lösning: "vi kan utkristallisera ett mönster, som står i klar motsats till socialdemokratins politik". Denna sats blir kärnan i förkunnelsen om de stora ideologiska motsättningarna: nu går de inte att klarlägga, men en långvarig borgerlig regering skall ge Erlander svaret på den fråga som han själv inte kan bemästra.

För att inte bli beskylld för förvrängning återger jag också artikelns slutrader; de upprepar blott vad som förut sagts och avser tydligen att ge en smula uppbyggelse utan upplysning:

»Vi kan genomföra den samhällsanalys, som är ett grundläggande drag hos socialismen och vi är inte förlamade av bokstavstro på någon så kallad renlära. Vår målsättning är att förverkliga ett samhälle som bygger på den demokratiska socialismens grundvärderingar: avskyn mot klassamhället i alla dess former och uppenbarelser, strävan till jämlikhet och hoppet om gemenskap, viljan till frigörelse på samverkans och solidaritetens grund.»

Vem säger emot?

Bland de kritiska artiklarna om min skrift har ingen så starkt bestyrkt mig i tron på dess hållbarhet som statsministerns inlägg. Då denne begåvade, bildade och i politik sällsynt erfarne man hävdar ideologiernas betydelse med dylika argument måste uppgiften vara hopplös. Men kanske är Erlander inte särskilt intresserad av frågan och har inte ansträngt sig över hövan – han ser i de ideologiska formuleringarna en prydnad, inte ett behov.

Sansad ungdom

I slutet av maj och början av juni 1966 anordnade Sveriges Radio en serie intervjuer som skulle belysa de politiska ungdomsförbundens ideologiska hållning. Ordföranden i respektive förbund – från högern till kommunisterna – besvarade frågor ställda av Kurt Samuelsson och Leif Carlsson. Avsikten var, som Samuelsson relativt utförligt framhöll i den första intervjun, att i samtalsform

»försöka få fram den ideologiska och idémässiga inställning som kan finnas hos framför allt de här personerna själva – det är dem det gäller – men naturligtvis även därigenom indirekt deras partier och deras förbund. Vi kommer att beröra kanske en del dagspolitiska och partipolitiska frågor, men det är bara för att få konkretion – exemplifiering till den här idémässiga utfrågningen, och det är alltså inte en debatt av det slaget som vi söker. Och därmed kan jag kanske gå över direkt på den första frågan – det har ju varit en diskussion om ideologierna existerar längre eller om de är döda, och jag skulle vilja fråga er: hur ser ni på det – anser ni att det fortfarande finns eller inte finns ideologiska skillnader mellan partierna?»

Man skulle, särskilt efter vårens debatt i ämnet, kunnat vänta sig att de utfrågade ungdomarna med liv och lust hävdade klart skilda meningar och med skärpa drev de mera ideologiska synpunkter som enligt en spridd uppfattning framträder bland de yngre grupperna. Därav blev intet, eller nästan intet. Intrycket är att ungdomsledarna i stort sett hade samma allmänna värderingar och till och med i skilda sakfrågor stod varandra nära och att de snarast var oroade och osäkra inför det implicerade kravet på en ideologiskt präglad redovisning. Enigheten inför de stora frågorna – demokrati, nationell sammanhållning och nationellt intresse, socialreformism och socialpolitik – var

så tydlig och svaren även i övrigt så lika att man i regel måste gå till uppgifterna om de utfrågades partitillhörighet för att få reda på vilken ståndpunkt de representerade. Ett undantag var ordföranden i det kommunistiska ungdomsförbundet, som på viktiga punkter, om också i vaga ordalag, drev särmeningar i fråga om försvar, socialisering och en del annat. Jag stannar här huvudsakligen vid de klart demokratiska organisationernas deklarationer.

Ett yttre tecken på stillsamheten är att de intervjuade inte visade sig angelägna att prata. De båda ytterst skickliga intervjuarna, mot vilka man endast kan anmärka att frågorna ibland blev väl invecklade och att inte samma huvudfrågor genomgående ställdes till alla, dominerade i regel samtalet. Enligt utskriften hade intervjuarna i samtalen med socialdemokraternas, högerens och centerns ungdomsledare drygt två tredjedelar av utrymmet, i samtalet med folkpartisten var uppdelningen jämn, endast kommunisten talade mer, avsevärt mer än sina utfrågare, över två tredjedelar i texten. Siffrorna bestyrker det allmänna intrycket att svaren i regel pressades fram ur en tveksamhet som berodde på att man hade svårt att hitta på någonting att säga och kanske på rädsla att säga något galet och politiskt blamera sig.

Enigheten var markant även i frågan om ideologiernas värde. De ideologiska skillnaderna var viktiga, sade alla, och var och en påstod sig inneha en ideologi. "Jag tror inte att något politiskt parti eller politiken i Sverige eller något annat land kan leva och verka utan att det lever på en ideologi", yttrade socialdemokraten, och ungefär detsamma ansåg de andra. Men vilka dessa ideologier är kan man inte, vågar jag påstå, utan något slags djuppsykologisk metod få fram ur svaren. Några lärofäder nämndes, men gärna med reservationen att man inte närmare kände till dem eller inte längre kunde godta dem. Högermannen hade inte läst Burkes skrifter "men jag har ju läst sammandrag

i min ungdom... För oss moderna konservativa är det inte så aktuellt att läsa de gamla lärofäderna. Det hör väl mera hemma på den socialistiska sidan. Den kanske läser Marx fortfarande." Konservatismen sades bestå i att hålla på det värdefulla i det existerande (liksom statsministern, tillade talaren). Socialdemokraten hade "inte läst så mycket Marx, som väl många gamla socialdemokrater gjort"; han sade sig likväl vara marxist, "i den mån man karaktäriserar Marx som en som verkligen vill forma samhället för de många, det vill säga att ge så många människor som möjligt drägligare tillvaro världen över" – därmed försvann denne föga oroande Marx ur samtalet. Centerpartisten tillfrågades diskret nog inte om sina lärofäder; en allmän fråga om det fanns något konservativt drag i hans parti besvarades nekande. "Det tycker jag absolut inte, utan jag tycker att centern är ett modernt progressivt parti." Folkpartisten, tydligen den mest litterate, betonade att Adam Smith och andra gammalliberaler "inte är så att säga giltiga i dag. Det är på något sätt ett slags traditionell förkärlek man har för dem, man tycker att det är roligt om man kan hitta någonting i dem som stöder de uppfattningar man har nu."

En intressant detalj är att man höll på ideologiska skillnader men, i den mån frågan ställdes, inte sade sig företräda någon särskild social grupp och dess intressen. På frågan om socialdemokratien var knuten till en viss klass eller grupp blev svaret – av den enligt egen uppgift marxistiskt orienterade ungdomsledaren – ett bestämt nej; socialismen var inte bunden "till några grupper eller grupp-tänkande, utan det är väl den ideologi som ändå har visat sig vara hållbar att föra ut till många länder, som har kunnat bygga samhällen som har blivit drägliga att leva i, tack vare att man har kunnat bygga dem på socialismen". På motsvarande fråga till centermannen, om hans åskådning var bunden till något speciellt gruppintresse, blev

svaret "absolut inte". Representanterna för de partier som traditionellt särskilt klart företräder bestämda grupper och enligt valstatistiken har ett relativt bestämt socialt underlag, syntes alltså vara helt omedvetna om detta förhållande.

Samtidigt som man höll på ideologiernas betydelse fälldes åtskilliga uttalanden som tyder på insikt om de förändringar som försiggått. Folkpartisten var klarast på den punkten: "det har skett en långt gående utjämning på det ekonomiska området". Enligt flera borgerliga uttalanden var i varje fall olikheten mellan deras partier inte för stor för att hindra ett samarbete. Socialdemokraten gav, kanske i hastigheten, en formulering enligt vilken ideologierna mera skulle vara ett garnityr till programmen än en drivande kraft: "Ja, jag betraktar det så här, att ideologierna i sig själva får aldrig vara ett självändamål, utan att när man tar ställning till en praktisk, realpolitisk fråga, så måste den baseras på en ideologisk målsättning, annars så kan man inte driva frågan."

Jag övergår till värderingsorden och deras anknytning till skilda sakfrågor. Vad själva honnörsorden angår, synes de genomgående vara desamma: alla vill ha frihet, demokrati, politik i den nationella gemenskapens intresse likaväl som internationalism, trygghet, utjämning och annat. Vad honnörsordens applicering angår, är enigheten också stor, men här finns skillnader på ett par punkter.

Religion och religionspolitik berördes föga i samtalen. På frågan om den egna religiösa tron vägrade centermannen och folkpartisten att svara, socialdemokraten sade sig vara irreligiös, men betonade de religiösas betydelse inom partiet, högermannen yttrade att ett svar från hans sida skulle bli "så fantastiskt komplicerat". Att centern och högern sade sig vara "kristna" partier påstods inte innebära någon frontställning mot andra. Om total religionsfrihet var man ense: centerns representant uttalade sig för en "verklig folkkyrka" (utan att ange meningen) och högermannen

höll på statskyrkan. Republikfrågan framkallade inga principiella motsättningar. Medan flertalet intervjuade förklarade sig vara "principiella republikaner" – endast socialdemokraten ansåg dock frågan viktig – sade sig högermannen hålla på den svenska monarkin därför att den fungerade väl, men ansåg sig inte vara "principiell monarkist".

Slående är att alla med energi höll på utjämning och ökad jämlikhet. Det verkar som om man på borgerligt håll var orolig för misstankar om bristande entusiasm på denna punkt, och talarna överbjöd varandra i försäkringar om att de ville verka för större jämlikhet nationellt och internationellt, ekonomiskt, socialt och politiskt. Ett av de problem som behandlades i detta tecken var hjälpen åt underutvecklade länder. Alla ansåg att man i jämlikhetens intresse borde lämna ökad hjälp och att, för att citera högermannen, som "ett privilegierat folk... gå med på vissa uppoffringar". Meningsutbytet hölls dock inom en sådan ram att ingen klarhet uppstod om vad man egentligen menade. De generella uttrycken skulle närmast tyda på att Sverige borde ta emot och stödja fattiga folkgrupper ute i världen utan att hindras av det egna själviska intresset – men naturligtvis hade alla klart för sig att internationalismen måste hållas inom de gränser som egoismen drog upp, och deklarationerna avsåg att markera god vilja utan att innebära oroande utfästelser. Stämningen i samtalen förde – liksom nästan alltid i dylika sammanhang – tanken till välgörenhetsbasarer.

Lika passionerat framhävdes kravet på ökad jämlikhet inom landet. Man kritiserade genomgående såväl de stora ekonomiska olikheterna som den politiska maktställning vilken följde med egendomskoncentrationen hos ett fåtal. "Jag accepterar inte den här stora olikheten i fråga om förmögenheter och inkomster, utan tvärtom så ser jag liksom vi inom mitt förbund det som något angeläget att

försöka få en utjämning till stånd", detta uttalande av högerungdomens ordförande är representativt för svaren över huvud. Men även på denna punkt innebar själva samtalssituationen en oberäknelig felkälla – det kan inte gärna förutsättas att de uppträdande verkligen åsyftade en så gott som jämn inkomst- och förmögenhetsfördelning, även om uttryckssätten pekade i den riktningen. Slutsatsen kan endast bli att jämlikhet är ett allmänt omfattat honnörsord, vilket i och för sig är ett tecken på betydande ideologisk samstämmighet.

I fråga om de konkreta krav som hävdades främst i jämlikhetens namn är det tydligt att ordet ekonomisk demokrati eller företagsdemokrati också var ett av alla godtaget ord, från kommunisterna till högern. Att härmed avsågs inflytande för de anställda i företagens – enskilda företags eller statsföretags – skötsel är tydligt, men närmare precisering av meningen gjordes inte under samtalen. En vag värdering användes för att stödja ett lika vagt krav.

Vad angår inställningen till den bestående ekonomiska ordningen över huvud kan däremot ur samtalen utläsas några ganska tydliga olikheter. De borgerliga ungdomsledarna är benägna att i princip försvara "marknadsekonomin" eller "blandekonomin", även om de i vaga ordalag kräver vissa reformer, medan socialdemokraten, i överensstämmelse med sitt förbunds program och under indirekt kritik av regeringens politik, begär ytterligare socialiseringsåtgärder (som exempel nämns blott läkemedelsindustrin och apoteken). Längst på denna linje går självfallet den kommunistiska representanten. Vid en genomgång av samtalen framträder kommunisten som den ende av ungdomsledarna som är starkt och generellt kritisk mot den svenska politiken under senare år. "Vi anser att det är en mycket avgörande skillnad mellan den officiella politik som Sveriges socialdemokrati företräder och den som kommunister och andra vänstersocialister företräder, därför att den

svenska socialdemokratin har ju valt att anpassa sin politik till det kapitalistiska samhällssystemet, man har gått in för att förvalta ett kapitalistiskt samhälle, och jag ger gärna betyget att man har förvaltat det kapitalistiska samhället på ett gott sätt ur reformistisk synpunkt.”

Verklighet och värdering i ideologidebatten

Den som hävdar att ideologiernas betydelse minskat och att de politiska motsättningarna blivit svagare driver konservativ eller reaktionär propaganda – denna linje har i kritiken av min skrift spelat en viktig roll och har inte sällan helt fått ersätta sakliga argument. Tanken utgår, synes det mig, från ett begripligt missförstånd, som med någon ansträngning och god vilja borde kunna avföras ur debatten.

Det är ostridigt att konservativa riktningar inom en stat betonat och värderat enheten och förringat och nedvärderat splittringen och konflikterna. Denna hållning är en självfallen konsekvens av att man upphöjer det traditionella, bestående och statiska, att man bekämpar stora reformer och förändringar. Om enheten inom staten och därmed statsintresset betraktas som det centrala, blir det naturligt att avvisa eller underskatta särmeningar, gruppintressen, missnöje inom staten. Ännu för några årtionden sedan drevs i Sverige och andra länder denna ståndpunkt till en opolitisk eller antipolitisk ideologi: alla borde hålla samman under en genom arv, rikedom, utbildning eller på annat sätt legitimerad överhet, och att bilda partier och vädja till "förtryckta och förtrampade" var ett angrepp mot staten och den nationella enheten. Man framhäver inom denna idékrets samverkan, gemenskapen mellan yrkes- och socialgrupper, och ser bakom de stridande och tävlande en djupare harmoni. Som en fara för enheten framstår främst en på de sociala klasserna grundad politisk uppdelning, och ordet klassparti blir därför ett uttryck för nedgörande kritik. Det är tydligt att denna inställning

före demokratiens genombrott var ett skydd för överheten, alltså för vissa sociala och ekonomiska minoriteter, ett värn mot de utestängdas eller eftersattas reformvilja. I teorin om staten som ett slags biologisk organism, med grupperna som lemmar i samhällskroppen, fick detta tänkesätt sin mest extrema och vettlösa utformning.

Till denna ålderdomliga men inte utdöda form av konservatism hörde misstro mot ideologier, eftersom dessa under lång tid i huvudsak innebar systematiserade krav på samhällets omgestaltning; småningom utbildades efter den stora franska revolutionen en konservativ ideologi som försvarslinje. Medan ordet ideologi länge var, och hos den meraoreflekterade konservatismen förblev, ett nedsättande ord, var ordet förvaltning ett honnörsord: därmed avsågs en styrelse som utan långsiktiga och ideologiskt färgade syften vårdade statsintresset, alltså arbetade för "det helas" väl utan försök att omdana och förnya.

Då jag och andra talar om en övergång från politik och idéer till förvaltning och idyll, är det därför förståeligt att en del radikaler spårar konservatism och reaktion. De har rätt så till vida som jag i "de lyckliga demokratierna" ser stater där efter ett skede av omvälvningar och reformer en politisk utjämning inträtt: motsättningarna har blivit obetydliga, man talar hellre om folkhem än klasskamp, ingen samhällsgrupp är förbittrad, de gamla ideologierna tenderar att smälta samman. 1800-talets mest lysande intellektuella stridsmän, Hegel och Marx, kan i banalitaternas dis framstå som siamesiska tvillingar. Om denna situation kommer att bestå, har jag inte sökt förutsäga; jag har i korthet diskuterat skälen för och emot ett sådant antagande. Och framför allt: frågan om min beskrivning av det nuvarande tillståndet är riktig har ingenting att göra med frågan om beskrivningen är tilltalande eller inte.

Möjligen kan det här sägas att man ser vad man vill se. Det är likväl en högst äventyrlig tanke. Visst jämkar vi

gärna verklighetsbilden efter värderingarna en smula, men alldeles fördärvade, alldeles irrationella är vi inte. Och om så vore bör all debatt avskrivas; vi står, som samhällsgrupperna i Mannheims ryktbara och orimliga bok, utan förmåga att meddela oss med varandra, vi får kasta skälen och övergå till skällsorden.

De som beskriver den framgångsrika västerländska demokratien ungefär som jag själv har i själva verket de mest olika politiska utgångspunkter. Jag nämner som exempel endast ett par inlägg från den engelska samhällsdebatten under de senaste åren. Den konservative historikern Lewis Namier skriver: "Vissa politiska tänkare klagar över 'en trött stiltje' och över att det inte förekommer någon politisk debatt här i landet nu för tiden. Man söker praktiska lösningar av konkreta problem, medan program och idéer glöms bort av båda partierna. Men för mig är denna attityd ett tecken på en större nationell mognad, och min enda önskan är att den länge måtte förbli ostörd av politiska tänkare." De radikala socialister som skrivit "Convictions" ger samma bild av läget som Namier, men de är ursinniga över det läge de skildrar och kräver ideologisk förnyelse. Det är lätt att i den moderna diskussionen finna ganska samstämmiga bilder av situationen med klart skilda värderingar av dess innebörd.

Då jag själv anklagats för konservativa (eller, som det ofta sägs i dagens jargong, reaktionära) syften vill jag gärna gå in litet på min egen hållning. Den är utan tvivel ambivalent, och detta har jag inte sökt dölja i mina skrifter. Ibland ser jag de "goda" sidorna i utvecklingen, ibland de "onda" eller rättare sagt de trista och löjliga sidorna av den politiska utjämningen. Jag finner detta naturligt, särskilt som mitt politiska engagemang numera är starkt begränsat. Att jag, som en radikal skribent häromdagen påstod, skulle drivas av skräck för socialismen, tror jag

mig vara tillräckligt medveten om mina egna föreställningar för att bestämt kunna bestrida.

Ett inslag i min syn på läget är glädje över att fattigdomen minskat eller avskaffats, att förbittringen i de politiska striderna dämpats eller försvunnit, att värderingar som jag efter en kort period av ungdomlig konservatism hållit på slagit igenom. Många personer vid min ålder med eljest skiftande åsikter måste känna något liknande. Jag är glad över att klasskillnaden och klasskampskänslan (enligt min erfarenhet minst lika stor bland de välsituerade som bland de fattiga förr i tiden) har vikit, att ilskan, föraktet, snobberiet och översitteriet beskurits, att exempelvis den maliga belåtenhet som jag och mina skolkamrater kände över att tillhöra en högre socialgrupp förvisats till enfaldens och tarvlighetens utmarker. "Vad är hans pappa", "var kommer han ifrån" – sådana frågor är åtminstone inte så vanliga, inte uppburna av så stor arrogans, nu som förr. Jag tänker med skam på tiggeriet i Stockholm ännu under krisen i början av 1930-talet, på den fattigdom jag hörde talas om och någon gång fick en glimt av; vid varje resa i det senaste årtiondets välmående Västeuropa har jag glatts över vad som skett, i minne av vidrigheterna i 1920- och 1930-talets syner. Och jag är övertygad om – vilket i detta sammanhang är det centrala – att den politiska miljöns förändring är en följd av förändringarna i det ekonomiska och sociala läget: detta minimum av marxism lär väl inte många avvisa. Unga människor kan självfallet inte, åtminstone inte i regel, med samma konkretion och med samma litet överraskade belåtenhet se vad som hänt.

De i mera egentlig mening politiska minnena förmedlar samma positiva hållning till det närvarande. Från de första upplevelserna omkring 1914 ter sig årtionden framåt het-sen, ursinnet, hatet som de markanta inslagen i bilden. "Gud bevara konungen och fäderneslandet", "allt för Sverige", "ned med tronen, altaret och penningpåsen", "pro-

letärer i alla länder, förenen Eder", "det befästa fattighuset", "Herr Tartarin, herr Tartarin de Beaune, han älskar ej, han hatar hyddans son". Förgiftningen, den av nöd och förtvivlan framkallade förgiftningen, kulminerade under 1930-talet, med extremisterna till vänster och höger som de stora aktörerna, och mellanmännen osäkra, passiva, eftergivna, framför allt skräckslagna. I stället för "det öde landet" tio år tidigare, kom den verklighet som Yeats tecknat:

The best lack all conviction, and the worst
are full of passionate intensity.

Min benägenhet att se den politiska situationen vackert förklaras, tror jag, huvudsakligen av de intryck jag här antytt; denna benägenhet kan alltså delvis sägas vara en följd av min ålder, även om jag många gånger sedan tjugo år skildrat läget på ungefär samma sätt. Men jag vill alls inte bestrida att vad jag i mina memoarer kallat nihilism – ovilja mot liv, handlande, politik som en förtätning av handlandet – givit min inställning ett stänk av förnöjt förakt. Jag har redan skrivit att jag i min propaganda för samregering spårar rester av kombinationen nihilism-idyllism.

Men min egen bild av "den lyckliga demokratien" – riktig eller oriktig – är sannerligen inte bara lustbetonad. Likaväl som författarna till "Convictions" och andra moderna stridsskrifter känner jag irritation och ovilja inför "stiltjen" och "ankdammen". Utjämningen och friden kan man uppskatta, men det är svårt att fröjdas inför de ofrånkomliga konsekvenserna: taktiken i högsädet, reklamens förening av upphetsning och trivialitet, krokbenet i stället för slaget som stridsmedel, banaliteternas milda och ständiga regn. Härtill kommer att vissa förhoppningar och krav, som jag delar med massor av människor i skilda miljöer, nästan kommit bort i den allmänna trivseln: jag avser främst

en ekonomiskt-social till skillnad från en politisk utjämning – en fråga till vilken jag återkommer.

Slutligen vill jag redovisa en speciell tendens som möjligen, trots försök att göra den helt medveten, ”i hemlighet” påverkar min uppfattning: jag berör den närmast med anledning av några ord av Ernst Wigforss. Jämte några andra forskare anser jag mig ha upptäckt ”den lyckliga demokratin”, ha sett och klarlagt utvecklingen inom de västerländska överklasstaterna efter andra världskriget. Min tes har småningom fått ganska stort affektionsvärde för mig: jag vill att den skall visa sig hållbar och börjar av detta skäl önska inte ett totalt men ett relativt stillastående, att partierna skall bevara sin gemenskap och sin stabilitet. Med denna hållning måste följa ett behov att lägga till rätta, att tolka händelserna på ett bestämt sätt, att, som mera storvulna tänkare gärna uttryckt det, ”se vad som sker i det som synes ske”. Hos författare med större och vidare perspektiv har jag ofta spårat denna böjelse: Hegel och Marx ger härliga illustrationer. Om jag inte trodde att förvrängningstendensen är liten och ganska ofarlig, skulle jag naturligtvis inte kunna skriva denna skrift.

En tämligen tydlig skillnad i verklighetsuppfattningen – och särskilt i den utåt hävdade verklighetsuppfattningen – av politikens nuvarande villkor finns enligt min erfarenhet mellan vetenskapsmän och politiker. Ett stort antal forskare i skilda länder har betonat samma synpunkter som jag själv, de har talat om motsättningarnas försvagande och uppkomsten av en för alla demokratiska partier gemensam överideologi. Vid samtal med kolleger i England, Amerika, de skandinaviska staterna och andra länder har jag ofta frapperats av hur lika vi ser utvecklingen; den uppfattning om ”den lyckliga demokratin” som jag gör gällande betraktas som självklart riktig och samtalet blir gärna en

tävlan i att med ironi och skämt illustrera dess riktighet. Bland historiker och statsvetenskapsmän har jag funnit få undantag från denna attityd, även om nyanserna i om-
dömen och formuleringar kan vara ganska markerade. Jag tänker naturligtvis närmast på vetenskapsmän som inte är aktiva politiker, även om de känner sig mer eller mindre starkt sympatisera med ett bestämt politiskt parti.

Bland politikerna är en annan hållning förhärskande. Inte så att de helt förnekar den politiska utjämningen, den erkänns i regel, om också med motvilja. Men tendensen är att betona att konflikterna är väsentliga, att de allmänna idéerna har – och kanske än mer i framtiden kommer att få – ett stort inflytande. Vid några tillfällen har jag träffat politiker som ser situationen ungefär på samma sätt som jag men förklarar att de som yrkesutövare, alltså som propagandister och debattörer i det offentliga, måste framhäva åsiktsskillnaderna och inte gemenskapen: man kan inte – annat än under krig och svåra kriser – driva politik med tesen att alla tycker ungefär likadant.

Denna benägenhet att se situationen på skilda sätt, eller kanske rättare att understryka skilda moment i läget, kan antas bero på en rad faktorer. Vetenskapsmän är mindre inriktade på det aktuella; även om de studerar dagens händelser är det som ett led i en längre tids utveckling, och vad som skiljer det nuvarande från det förflutna är ett ständigt present problem. Politiker måste vara inställda på nästa förslag, nästa riksdagsdebatt, nästa val; växlingen mellan frågor och, åtminstone i detaljer, mellan ståndpunkter, är deras professionella miljö; en vilja till överblick och långtidsanalys måste verka hämmande och för-
lamande. Man kan anta att de båda yrkesgrupperna i stort sett är eller under arbetet blir olika: handlingsivern och den med denna förbundna viljan till makt måste vara större hos politikerna. Framför allt, politiken präglas av vad Carl Schmitt i en lysande utredning kallat relationen "vän-fien-

de": man håller ihop med sina meningsfränder och anhängare, under offer – till en viss grad – av moraliska och sakliga betänkligheter, man bekämpar under liknande offer "de andra", motståndarna, dem det gäller att besegra. Att överbetona skiljaktigheterna blir under dessa förhållanden ofrånkomligt. Ideologin, eller rättare föreställningen att man har och i det hela handlar utifrån en någorlunda bestämd åskådning, blir en obligatorisk del av politikerns utrustning, medan forskarens förhoppning eller illusion är att han arbetar någorlunda oförvillad av sådana ting.

Kan man bland de politiska riktningarna urskilja olika tendenser i den principiella uppfattningen om motsättningsarnas och ideologiernas roll? På denna punkt skall jag med en viss tvekan försöka några generaliseringar, främst byggda på iakttagelser från den svenska debatten.

Av skäl som jag redan berört synes ordet ideologi vara relativt mindre värdebetonat på borgerligt och särskilt konservativt håll än bland socialdemokraterna. I skriften "vad högerpartiet vill" – en programförklaring inför 1966 års val – heter det: "Vad allmänheten förväntar av svensk borgerlighet är inte i första hand ett ideologiskt utformat program. För att övertyga måste de politiska ambitionerna till sist ta sig uttryck i ett praktiskt och handfast handlande." Här skymtar tanken på den kloka förvaltningen i obundenhet av gäckande ideologier. Mittendeklarationen av centern och folkpartiet kan inte gärna av någon utanför de troendes krets kännetecknas som flödande från en ideologisk kraftkälla. Det är svårt att tänka sig socialdemokratiska aktstycken utan något mera av allmänna satser – alltså av uttryck med åtminstone någon ideologisk anknytning. Då de borgerliga hävdar starka divergenser gentemot socialdemokraterna, tycks de vara mindre angelägna än motståndarna att göra anspråk på en egen ideologi – de stannar snarare vid tanken att "de andra" är behärskade av en ideologi. Liknande synes situationen vara i andra

”lyckliga demokratier” – alla riktningar vill visserligen göra anspråk på någon ideologisk förankring, men detta anspråk ställs bestämdare på vänsterkanten.

I en debatt i våras i Lund hävdade Ernst Wigforss mot mig att talet om avideologisering och idyll främst innebar ett angrepp mot marxismen. Säkerligen utgick han därvid delvis från den tanke om ett allmänt samband mellan konservatism och vad man kan kalla antiideologism som jag redan varit inne på. Men han syftade tydligen också på något mera konkret och speciellt. Marxismen har under ett halvt århundrade varit det mest betydelsefulla, diskuterade och kritiserade av de stora idésystemen. Den har varit mer klart utformad än någon av de liberala eller konservativa ideologierna – vilket inte innebär att den är klar och entydig i strängare mening – den har på ett helt annat sätt än dessa ideologier tjänat som fana för en samhällsklass som varit någorlunda bestämt avgränsad, växt med utomordentlig snabbhet och i ett antal ”lyckliga demokratier” bildat underlaget för stora politiska partier och för långvariga och starka regeringar. Detta förklarar delvis att man inom socialdemokratin känner en nedvärdering av ideologiernas politiska vikt som en kritik av det egna partiet mer än man gör inom andra partier. Så till vida synes mig Wigforss ha rätt – men att många idyllister eller dödförklarare av ideologier (bland dem jag själv) lika helhjärtat underkänner konservativa och liberala som socialistiska system är inte desto mindre ostridigt.

En annan faktor synes mig vara mera central. Socialdemokratin har småningom under sin väldiga frammarsch i västerlandet inte helt övergivit men i praktiken uppgivit marxismen. Den gamla läran har i uppmjukad form förkunnats eller åtminstone respekterats, men handlandet har nästan helt frigjorts från det marxistiska inflytandet: anti-patriotismen, klasskampstanken, socialiseringskravet har i realiteten avskrivits eller, om man så vill, ställts i reserv.

Särskilt framträder detta läge i länder som Sverige och Norge, där socialdemokratin nära nog blivit det statsbärande partiet, det parti som regerar, tar initiativ och bildar centrum i den politiska debatten; det blir här ett starkt behov av tron på att en ideologi finns bakom det hela och en växande oförmåga att arbeta enligt en ideologi eller över huvud efter fasta linjer. Detta synes mig vara den huvudsakliga orsaken till att man inom socialdemokratins överhet eller "establishment" är särskilt irriterad över tesen om ideologiernas och motsättningarnas försvagande. Denna tes angrips med ett slags vanmäktigt ursinne – man ropar "leve ideologin" men kan inte beskriva ideologin annat än med några intetsägande värderingsord. Statsministerns förut berörda ansträngningar tycks mig karaktäristiska för hela den ledande gruppen inom partiet – politiker likaväl som tidningsmän. Med detta antyder jag naturligtvis inte att parti-ledningen och dess politik skulle vara oskicklig – snarare tvärtom.

I den nyss nämnda debatten med Wigforss förekom en smålustig episod. Då jag i några drastiska ord beskrev det ideologiska armodet inom partibyråkratierna, blev jag ivrigt applåderad av en grupp unga studenter. "Ja, nu får Tingsten applåder av de radikala", inföll Wigforss ironiskt. Då Wigforss sedan talade om nya och ideologiskt präglade offensiver fick han självfallet ännu starkare applåder från samma håll. För mig syntes tillställningen vara representativ: de unga radikalerna var med om kritiken av den styrande kretsens tama pragmatism, detta måste vara utgångspunkten för deras av Wigforss personifierade krav på nya aktioner.

Då jag går igenom aktstycken från "den nya vänstern" inom socialdemokratin och från det alltmer demokratiskt orienterade kommunistiska partiet, finner jag i stort sett denna uppfattning bestyrkt. Man angriper visserligen mina påståenden och särskilt mig själv, men samtidigt säger man

ungefär detsamma. Den politiska utjämningen erkänns med beklagande och, från kommunistiskt håll, som ett bevis på socialdemokratins förborgerligande eller kapitulation. Nu skall något nytt komma, fortsätter man, den fortfarande existerande ekonomiska och sociala motsättningen måste resultera i skärpt politisk motsättning. Man är förbittrad över den politiska stiltjen och vill tillika förneka den – *den finns inte längre, den får inte längre finnas*, det är parollen.

Låt mig något vid sidan om denna fråga tillägga att man i diskussionen om marxismen ofta för litet beaktar det utopiska inslaget hos Marx. Han beskrivs ständigt som det borgerliga samhällets motståndare, som klasskampens inspiratör. Detta är riktigt och väsentligt, men det får inte glömmas att Marx' mål var en idyll, präglad av vad vi brukar kalla borgerliga önskedrömmar. Hans idealmänniska (efter klassamhällets och främlingskapets försvinnande i det klasslösa samhället) skulle omväxlande ägna sig åt jakt, fiske, intellektuell debatt och andra roliga saker, "åt allt som gav nöje i ett visst ögonblick". Som alla de stora systembyggarna tänkte sig Marx ett änglarike på jorden, men hans änglar hade starkt tycke av engelska gentlemen.

Att vederlägga en motståndares åsikt, inte genom att uppvisa sakliga felaktigheter och logiska blottor utan genom att göra hans motiv tvivelaktiga och antyda sambandet mellan hans uppfattning och hans karaktär, miljö och situation, har sannolikt alltid varit ett populärt och subjektivt ärligt polemiskt grepp. Han är vivör: därför håller han på sexuell frihet – han är rik: därför vill han ha låg beskattning – han är fattig: därför vill han ha hög beskattning – han är god vän med en jude: därför avskyr han antisemitism – i sådana enkla former påträffar vi ständigt metoden. Med helt annan förfining praktiseras förfarandet av en rad stora tänkare, från Aristoteles till Marx och

Mannheim: X är bunden vid sin miljö och kan inte tänka på annat sätt. Marx, för vilken andras åsikter var "ideologier" medan han själv klarlade hur det verkligen förhöll sig, är kanske den mest lysande representanten för genren. Jag minns en lustig debatt i Brunnsvik för trettio år sedan, då en äkta marxist på en kritik av den materialistiska historieuppfattningen endast svarade att kritikern av sin borgerliga härkomst hindrades att begripa vad saken gällde. I grövre form har detta sätt att resonera varit av stor vikt under senare tids brytningar: kommunister, nazister och på det intellektuellt kanske lägsta planet McCarthy och hans anhängare har drivit tekniken till det yttersta.

Jag har redan berört problemet och skall inte nu stanna vid det. Att det ligger åtskilligt i denna relativistiska klassificering av åsikterna är uppenbart: det är nog att peka på korrelationen mellan fattigdom och socialism respektive rikedom och konservatism. Men att inskränka debatten till försök att klarlägga motståndarens psykologiska eller sociala läge (Seinsverbundenheit enligt Mannheim) torde vi alla på goda grunder vilja avstå från. För en närmare be-lysning av dessa frågor hänvisar jag än en gång till min studie "De politiska ideologierna i vetenskaplig debatt" (Åsikter och motiv, sid. 27 ff).

För mig har saken i detta sammanhang aktualiserats genom en uppsats av Lars Gyllensten i Bonniers Litterära Magasin. Uppsatsen är ett gott exempel på det kringgående polemiska greppet: subtil och sinnrik, svävande och godtycklig. Tanken är att min skrift "Från idéer till idyll" är ideologiskt bestämd: Gyllensten försöker inte utreda om mina teser är hållbara eller inte utan förklarar dem som en välvillig, överseende, hämningslös och fantasifull läkare – det gäller att undersöka mitt temperament och min allmänna situation. Slutsatsen, här formulerad med illasinnad förenkling, blir att jag framfört en problematisk, passionerad och aggressiv pensionärs ideologi.

Det första ledet i psykoanalysen gäller min karaktär och mitt temperament. Gyllensten ser i min hållning ett moraliskt avståndstagande inför vad jag anser vara moralisk förfälskning och brist på patos i politiken. Hans uppfattning är helt visst riktig så till vida som jag ofta ser stiltjen som något obehagligt (att jag är ambivalent, som Gyllensten skriver, behöver jag inte ytterligare utveckla). I min irritation över stiltjen – vare sig den existerar eller inte – tycks jag likväl inte vara originell. Mina motståndare, av vilka Gyllensten särskilt nämner Kurt Samuelsson, synes alla avsky stiltjen lika mycket som jag någonsin gör det, de förnekar dess tillvaro eller ropar på storm (åtminstone en måttlig bris). Ett andra inslag i min framställning finner Gyllensten vara "en estetisk motvilja mot den beskrivna politiska situationen". Att skilja mellan "moralisk" och "estetisk" i detta sammanhang är inte lätt, men jag bryr mig inte om att tvista på den punkten. Under hänvisning till "den diskussion om 'kvalterrorismen' som fördes i Dagens Nyheter under Tingstens ledning" (jag tog inte initiativet till debatten och deltog inte i den) antyder Gyllensten att jag skulle tro att det behövs en spänning, framkallad av lidande, sjukdom, galenskap eller dylikt, för att egga till produktivitet och intellektuell vitalitet, och ställer frågan "om inte sundheten, överflödet är en mäktigare grund för skapande än brist och konflikter". Här synes mig Gyllensten fladdra mellan det självklara och det absurda. Att passion och spänning behövs för låt oss säga stora litterära prestationer lär väl ingen bestrida, inte heller att det behövs ett mått av sundhet och överflöd (vad nu detta sista ord kan betyda). Med detta påstås förvisso inte att sjukdom eller galenskap skall vara ett rekvisit för konstnärskapet: att endast galningar kan bli snillen är en av det slutande 1800-talets förbiilande villfarelser, som vi nu inte behöver dementera. Gyllensten söker rent av "vetenskaplig" täckning för sina reflexioner: "Många hävdar, ex. ame-

rikanska psykologer som gjort statistiska undersökningar på överbegåvade människor, att defekten och nöden är ett hinder för det personliga skapandet och inte en stimulans..." Vem i all världen har påstått eller tänkt sig att "defekten och nöden" i allmänhet skulle vara av värde för "det intellektuella skapandet" – det är visserligen svårt att föreställa sig en frisk och munter Nietzsche, men det är en annan sak.

Det andra ledet i Gyllenstens analys utgår från att jag skulle vara starkt påverkad av Poppers bok "The open society and its enemies" (1945) och att denna bok med sin kritik av alla ideologier skulle präglas av en "beredskapsinställning" – varmed torde menas att den var lämpad för kriserna på 1940-talet men inte längre är aktuell. Detta är verkligen godtyckligt. Jag hade skrivit en massa ideologikritik långt innan Poppers utmärkta arbete kom; det är på utvecklingen efter kriget, alltså efter Poppers bok, som jag stöder min tes om "den lyckliga demokratien". Roten till missförståndet tycks vara – låt mig ett ögonblick använda en polemisk metod av Gyllenstens märke – att Gyllensten läst Popper men inte den stora litteratur under senare år som med ideologikritik förenar tesen om ideologiernas och motsättningarnas försvagande.

Efter resonemanget om Popper gör Gyllensten större saltomortaler. Det finns problem som kan ge mer vitalitet och pigghet, detta har, sägs det, både jag och Samuelsson betonat. Frågan blir, skriver Gyllensten, om idyllen

»kan bevaras med så beskedliga vitaliseringsåtgärder som ökad undervisning i statskunskap i grundskolan och TV m. m. dyl. – denna västgöta klimax är Per Ahlmarks recept, som Tingsten tar upp. Också i detta recept avspeglar sig en s. a. s. 'ideologisk' hållning: de mer borgerliga ungdomarnas, som i stor utsträckning fortfarande tycks sitta kvar i den tingstenska beredskaps-hållningen från 1950-talet, det kalla krigets appell till aggressiva och polemiska formuleringskonster hos publicister in spe. Gentemot dessa, med sin sterila och konservativa beredskapsanda

post festum, står en annan 'ideologisk' hållning: de s. k. 'vänsterradikala' ungdomarnas, vare sig de hör hemma i något parti eller ej – 'vietniks', u-landsdemonstranternas, sydafrikabojkottarnas och alla dessas, som ännu inte kunnat finna eller hunnit uppfinna en politiskt effektiv metod för sitt handlande. Å ena sidan: idylliska och traditionella och riskfria reformationer av de lyckliga demokratiernas skolundervisning och riksdagsmannaarvoden. Å andra: inopportuna, provisoriska och ofta misslyckade försök att finna nya metoder för politiskt handlande i en situation som också är ny och utan recept, att söka vägar utanför sillsumpens anständiga trygghet.»

Här övergår alltså Gyllensten till ett rent politiskt ståndpunktstagande. Hans utfall gäller blott i ringa grad min skrift: dock antydes jag, strax förut anklagad för "passion för passionen" och värdering av galenskaper och sjukdomar, vara inspiratör av en ungdom som beskylls för "sin sterila och konservativa beredskapsanda post festum". Gyllensten förmedlar, utan att klart säga ifrån, åsikten att "beredskapen" mot kommunismen är föråldrad och tar ställning för något slags inte närmare definierad radikalism i vardande.

På denna sistnämnda fråga skall jag självfallet inte här ingå. Jag skall blott med några ord framhäva felaktigheterna i framställningen. Då Ahlmark och andra unga liberaler – som jag i många och viktiga punkter inte är solidarisk med – talar om behovet av bättre skolundervisning, är det naturligtvis inte för att detta skulle medföra starkare ideologiska strider utan för att väljarna skall få möjlighet att sätta sig in i de allt mer speciella politiska problemen. De unga liberalerna söker vidare vitalisera demokratien genom en rad reformförslag som enligt deras mening skall pigga upp debatten. Och de är – likaväl som de radikaler Gyllensten söker ställa mot dem – livligt engagerade i frågorna om u-landshjälp, Sydafrikabojkott och andra utrikespolitiska aktioner.

Då en skicklig och glansfull skribent som Gyllensten

framför resonemangen om en åsikts beroende av temperament, miljö och situation finns särskild anledning att kritisera metoden. Den leder sin oskuldsfulla utövare till lösa resonemang, till ställningstaganden i undvikande och oansvarig form, till insinuationer, som inte är mindre oberättigade och farliga därför att de höljs – och kanske för en del döljs – av en air av tveksamhet, relativism och distans.

Till frågan om ideologisk förnyelse

I min skrift "Från idéer till idyll" har jag i ett kapitel (Skuggor över idyllen) gått in på kritiken av "den lyckliga demokratin", kraven på ideologisk förnyelse och de problem som därvid träder i förgrunden. Jag vill här något komplettera min framställning i anslutning till den aktuella debatten; så långt möjligt söker jag undvika att upprepa vad jag förut sagt och måste alltså hänvisa till detta. Ett motiv för detta avsnitt är att jag på ett par punkter vill klarare markera mina egna värderingar än jag förut gjort.

Bakgrunden till den just nu förda, ideologiskt färgade debatten är insikten om – man kan säga återupptäckten av – de väldiga olikheterna mellan skilda grupper i ekonomisk och social ställning, den bristande jämligheten i de enskilda staterna och i världen.

Schematiskt och utan redovisning av några siffror ter sig läget ungefär så här: Inom de avancerade staterna, särskilt de demokratiska välfärdsstaterna, har en utjämning ägt rum på vissa områden – den politiska makten är formellt lika fördelad och en betydande värdegemenskap har uppstått. Vidare har genom breddning av undervisningen och stöd åt studerande en avsevärd ökning av fortkomstmöjligheterna för de mera begåvade inom alla folkgrupper inträtt. Men den generellt höjda levnadsstandarden har inte medfört väsentligt större ekonomisk likställighet och även socialt, i relationen mellan folkgrupperna, kvarstår bestämda differenser. Låt oss betona, för att ta den mest drastiska illustrationen, att 10 eller 15 procent av befolk-

ningen äger 60, 70 eller 80 procent av produktionsmedlen; i fråga om ägandet har nästan ingen utjämning skett, i fråga om inkomsterna en högst begränsad utjämning. Man kan, som jag uttryckt det, "med nära nog lika stor rätt som under marxismens glansperiod tala om besittande och egendomslösa". Förhoppningarna om övervinnandet av en uppdelning i klasser eller grupper med skilda maktbefogenheter, olika prestige, olika status, om ett klasslöst samhälle, har inte infriats. De ledande på skilda områden – politiker, kapitalister, direktörer – är benägna att starkt framhäva vad som uppnåtts, men känslan av besvikelse kan hos många – särskilt bland dem som inte upplevt ett äldre samhälle – inte dämpas av de ostridiga framstegen i allmän välfärd.

Inom världen är situationen ungefär densamma. "De lyckliga demokratierna" utgör en internationell överklass; låt oss säga att de, liksom den nationella överklassen inom sitt område, omfattar 10–15 procent av mänskligheten med en mångfaldigt högre medelinkomst än de andra och med ofantligt mycket större i praktiken utnyttjade produktionsmedel. Även inom u-länderna (ett bra ord, då man inte är överens om huruvida de skall kallas underutvecklade länder eller, mera artigt och förljuget, utvecklingsländer) föreligger i sin tur en skiktning, ofta starkare än i välfärdsstaterna, mellan rika och fattiga, besittande och egendomslösa. Denna skiktning ger problematik åt relationen mellan internationell överklass och underklass. Hjälper välfärdsstaterna till att bevara klasskillnaden i u-länderna, då de hjälper dessa länder kollektivt? Borde de i stället, enligt en linje i kommunismens ideologi, slå ned denna klasskillnad – som de själva i mindre spektakulär form har hemma hos sig – innan eller i samband med hjälpen åt u-länderna? Detta sistnämnda problem skall jag inte här ta upp; det skymtar visserligen i välfärdsstatens debatter och markerar situationens invecklade och paradoxala beskaf-

fenhet, men det spelar en ojämförligt mindre roll i dessa debatter än de båda förut nämnda klassproblemen.

Klassläget inom välfärdsstaten under de senaste åren – sedan man hämtat sig efter den överraskade glädjen över välfärdsstatens tillkomst – har blivit allt mera diskuterat och kritiserat: jag nämner Ernst Wigforss, som vid åttiofem år bevarar sin ungdoms indignation, Nils Kellgren, Kurt Samuelsson, C.H. Hermansson (Vänsterns väg 1965), Göran Therborn och andra (En ny vänster 1966). Slutsatsen blir, särskilt i de sistnämnda skrifterna, att förnyelse, ideologiskt och handlingsmässigt, är önskvärd och ofrånkomlig. Vad man kräver är främst ökad socialisering eller kollektivisering samt företagsdemokrati, både i enskilda och kollektiva företag, alltså inflytande eller bestämmanderätt för anställda vid företagens skötsel. Parollen bakom kraven är jämlikhet, större likställighet i makt, sociala relationer, ekonomi, med betoning av att dessa former av likställighet är oskiljaktiga.

Motiven och värderingarna bakom dessa fordringar, sedan århundraden redovisade av författare och politiker inom det radikala lägret, är jag alldeles med om. Koncentrationen av makt, rikedom och prestige hos ett fåtal är en kränkning för flertalet; motsättningen mellan detta läge och den tro på högheten hos andra egenskaper som allmänt förkunnas och många starkt känner, synes mig ostridig. Det kan visserligen sägas att det blott är fråga om sekundära differenser, att olikheter i exempelvis intelligens och utseende aldrig kan utplånas. Men godtyckligheten i urvalet är påtaglig; lika absurd som kungamaktens ärftlighet – även om kungen reducerats till en populär nationell ceremonimästare – synes den ordning vara enligt vilken en enskild kan ärva rikedomar och det inflytande de medför. Att med pengar följer makt att bestämma och förfoga över andra är uppenbart, men också att kapitalet ger politiskt

inflytande; att större delen av pressen är privatägd är en tillräcklig illustration. Befattningar inom koncerner och företag är i stor omfattning ärftliga, även i en tid då bolagsformen råder och aktierna är fördelade på tiotusentals personer.

Flera skäl som anförs mot kollektivisering synes mig mindre övertygande än tidigare. Det privata initiativet var på sätt och vis av större betydelse under industrialismens genombrottstid än i det utvecklade industrisamhället. Den idealisering av framåtanda, karriärism, klättring, som var förhärskande i min ungdoms miljö, var tillskuren för en ordning som förenade utbredd fattigdom och stark inriktning på materiellt framåtskridande; den har förlorat åtskilligt i prestige. Jag har fortfarande svårt att tro på demokratiens upprätthållande i en totalsocialiserad stat, men att större delen av produktionen kan bli kollektiv (genom staten, fackföreningar och andra organisationer) utan att demokratin bryts ned har jag blivit övertygad om genom Israels exempel.

Men jag kan dock knappast föreställa mig att de ekonomiska olikheterna i välfärdsstaten inom en överskådlig framtid kan leda till en stor ideologisk motsättning. Inom arbetarklassen är intresset för en kollektivisering i varje fall starkt begränsat (detta påstående jävas inte av Therborns uppgifter i frågan). Genom agitation kan detta intresse ökas, men socialiseringen som inspirerande frälsningslära synes ha små utsikter. Dels därför att irritation eller bitterhet över det bestående tillståndet reduceras av de ökade möjligheterna till utbildning och avancemang och än mer av den stadiga förbättring som på ett par årtionden har lett till en fördubbling av realinkomsten; det är ännu möjligt att tala om låglönegrupper men omöjligt att bruka ordet proletariat. Dels därför att kollektiviseringen i och för sig inte innebär ökad makt för anställda och arbetare, stundom tvärtom, och att det tycks vara utomor-

dentligt svårt att finna en form för företagsdemokrati som är praktiskt genomförbar och tillika innebär en reell förändring av maktläget. Frågan uppstår också om kollektiviseringen kan antas ge större jämlikhet. I Israel är inkomstskillnaderna avsevärt mindre, i den kommunistiska diktaturen avsevärt större, än i Europas och även i Amerikas välfärdsstater. Allt detta utesluter naturligtvis inte att jämlikhetskravet blir mera aktuellt och starkare drivet sedan välfärdsstaten blivit en stabil och självfallen sak – det är också möjligt att expansionen av produktion och inkomster kan ge belåtenheten ett tillräckligt permanent försprång framför missnöjet.

Kravet på understöd åt u-länderna har i Sverige under de senaste åren blivit en central punkt i politisk debatt. I princip är man ense om sådan hjälp, men tillika finns en påtaglig konkurrens och därmed en tendens till konflikt mellan partierna och kanske i än högre grad mellan deras ungdomsorganisationer; man överbjuder varandra i fordringar på anslag och aktioner och antyder till och med att denna fråga kan bli partiskiljande. Läget är ungefär detsamma i flera andra välfärdsstater. I några stater stimuleras u-landsverksamheten av tanken att man genom understöd åt de fattiga folken skall få makt inom dem eller åtminstone hindra andra att få makt; i Sverige, liksom på flera andra håll, torde denna synpunkt vara utan betydelse.

Dessa stämningar och handlingar innebär genom sin styrka och sin omfattning något nytt. Naturligtvis har internationella hjälpaktioner av liknande slag länge förekommit: enskilda och ibland staten har skänkt pengar vid en hungersnöd eller en naturkatastrof. Men nu gäller det långvariga insatser av väldiga dimensioner. Några sannolika orsaker till denna hållning synes mig vara: massmedia som ständigt och till nästan alla sprider upplysning om eländet; undanröjandet av de rasföreställningar som gjorde det lät-

tare för folk att med jämnmod se nöd inom "lägre" raser, bland annat därför att man såg den som en följd av medfödd oduglighet; en obestämd rädsla för att de befolkningsmässigt snabbt expanderande u-länderna skall bli farliga för de besuttna, för världsöverklassen; en ökning av den kollektivt inriktade idealismen, delvis beroende på att möjligheten till "goda" handlingar inom den närmaste omgivningen blivit knappare; den av hela den moderna utvecklingen stegrade känslan att det är staten, inte "jag själv", som skall handla, och därmed övergången från privat till politisk verksamhet.

I diskussionen kring dessa frågor härskar en suddighet eller tvetydighet som ofta ger intrycket av ren bedräglighet. Den enklaste illustrationen är att man talar om vårt "internationella ansvar" och vår "känsla av internationell solidaritet" men samtidigt håller på att vad som görs eller bör göras är i Sveriges intresse (möjligen med reservationen att "vissa" uppoftningar är motiverade). Statsledarna likaväl som de idealistiska förkunnarna tycks alltid finna "det svenska intresset" identiskt med "det allmänna intresset" – hur orimlig en sådan sammansmältning av de var för sig oklara tankarna än är. Vid en blick på konkreta åtgärder och förslag blir motsättningarna mellan propagandan och handlingarna tydliga. Svenska barn är inte bättre än gula eller svarta barn, sägs det; lika bestämt håller man på att nativiteten i Sverige skall uppehållas genom barnbidrag och att vi skall ge bidrag för sänkande av nativiteten på andra håll. Man talar som om gränserna borde öppnas för invandrare (och klagar över att USA för fyrtio år sedan nästan stängde dörrarna), men ingen kräver konkret en politik som skulle möjliggöra en stor invandring – med uppkomsten av ett immigrantproletariat i Sverige eller i varje fall en konkurrens mellan svenska och invandrade arbetare samt eventuell arbetslöshet. De största och vackraste fraser brukas genomgående för förslag som är alltför

begränsade för att skada "svenskheten", som på sin höjd innebär allmosor från besuttna, angelägna om att bevara sin ställning, till fattiga, utan tanke på likställighet.

Då jag använder ordet "svenskhet" – ett dunkelt och föråldrat ord – är det för att markera den kanske största psykologiska svårigheten i situationen. Förr var det lätt att hålla på svenskheten därför att man kunde tro att "de svenske" (ättlingar av i Sverige sedan lång tid bosatta) hade värdefulla egenskaper; patriotismen stöddes här som på andra håll av föreställningar om en i det hela förträfflig egenart. Dessa föreställningar har visats vara ohållbara, och de förkunnas knappast längre annat än i svävande retorik, enklare privatsamtal och i en och annan primitiv politisk förening. Men att helt släppa svenskheten som motiv för handlandet ter sig omöjligt. Det går inte att förklara att det gör detsamma om svenskarna minskar i antal och småningom försvinner, att det är lika bra om mongoler eller negrer (jag tar exemplen bland folk som man i regel kan urskilja på utseendet) bor i Sverige som att landet fortfarande befolkas av svenskar. Fosterlands- eller nationsbegreppet har blivit grumligt, likaväl som begreppen Gud och konungen, men de är fortfarande handfasta politiska realiteter.

Det kunde tänkas en social klyvning i dessa frågor – liksom den som i viss mån funnits i USA under striden kring immigrationslagarna och i England rörande västindiernas inflyttning. För personer med ett "högre" yrke, där längre utbildning och träning är nödvändiga, blir en inflyttning av primitiva grupper inte – eller inte på lång tid – en fara; de amerikanska arbetsgivarna var ytterst tveksamma inför immigrantspärren och kunde sannolikt övertygas blott genom den vettlösa raspropaganda som ackompanjerade den främst av arbetarorganisationerna krävda begränsningen. För de grupper som omedelbart blir föremål för konkurrens från de inflyttades sida är läget ett annat; för dem måste de humanitära och ideella motiven

starkare hämmas av fruktan för sociala och ekonomiska konsekvenser. – Men det är svårt att tro att någon politisk riktning skulle bestämt gå emot svenskhetslinjen, om också i uppmjukad och från rena galenskaper frigjord form. Detta vore alltför politiskt riskabelt, liksom det är intellektuellt blamant att driva svenskhetslinjen med de gamla ohållbara argumenten – halvdunklet är vad som passar.

För framtiden synes en mera öppen och realistisk utredning av fakta och opinioner ofrånkomlig. För närvarande tror jag att oklarheten inte bara är politiskt naturlig utan speglar en utbredd tveksamhet. Själv känner jag starkt denna tveksamhet; det tycks mig vara omöjligt att komma ifrån ett mått av irrationellt fasthållande vid svenskhetslinjen.

I kapitlet "Skuggor över idyllen" berörde jag frågorna om klasskiktningen inom "den lyckliga demokratien" och inom världen, med välfärdsdemokratierna och u-länderna som kontraster. Jag framhöll också att tiden kunde vara mogen för en debatt i frågan hur människornas gestaltning skulle planeras, sedan de materiella villkoren ordnats. På några områden, särskilt när det gäller familjen och de sexuella relationerna, förekommer en sådan debatt i välfärdsstaten, inte minst i vårt land. Men beträffande mål och medel i stort är en tveksam och orolig tystnad förhärskande. De deklarationer om hur människorna bör uppfostras, hur de bör formas av samhället – att undgå en sådan formning är otänkbart – är så allmänt hållna, så präglade av konkurrerande och traditionella honnörsord, att de knappast ger någon ledning; i auktoriteternas högtidliga tal likaväl som i skolinstruktionernas förnumstiga anvisningar möter önskelistor, som i sin strävan att samla alla gångbara värderingar i själva verket inte ger någon ledning utan tvärtom speglar förvirringen.

Vissa förutsättningar för denna situation är uppenbara.

Den kristna tro som officiellt omfattas av flertalet i alla demokratiska välfärdsstater, har fortfarande betydelse som en ingrediens i spekulationer och framtidsdrömmar – även bland förnekarna – men den dominerar inte längre som förr, och framför allt har den i så hög grad förtunnats eller uppmjukats att den inte ger några fasta direktiv. Kyrkornas uppfattning har sekulariserats i så hög grad att det ofta är svårt att skilja mellan en prästerlig och en mera högstämd ateistisk förkunnelse. Man har godtagit den världsliga framstegstanken, man tänker mera på ett "gott" jordeliv än på produktion av änglar för himmelen, man söker visa att kristendomen i sin brokiga historia djupare sett är demokratiens och socialreformismens ursprung – på liknande sätt resonerar muhammedaner och buddister – man ansluter sig litet dröjande till nya och populära krav, till exempel om barnbegränsning, en för äldre lärors inriktning på himlens fyllande med förtjänta döda totalt främmande möjlighet. Kvar står en utspädd tro på godhet – kuvande av själviskheten, medkänsla för andra, dygd, uppoffringar – som utan tvivel bildar ett viktigt inslag i den dunkla idévärld som människorna rör sig i. En parallell utveckling har patriotismen eller nationalismen undergått. Den kan, som jag nyss berörde, inte längre arbeta med en historieromantiskt, rasbiologiskt eller nationalpsykologiskt motiverad överlägsenhetstro, men den kvarstår som ett krav på det svenska folkets och den svenska statens bevarande i hägnet av en internationalistisk fraseologi. Vid sidan av dessa religiösa och nationella attityder, ehuru påverkade av och delvis fasthållande vid dem, framträder en relativistisk och rationalistisk aktivism, som i princip vill forma en mänsklig ordning på förnuftiga och allmänmänskliga överväganden – en moderniserad och mot sitt ursprung skeptisk naturrätt, om man så vill.

Att man från vart och ett av de i förkunnelsen sammankopplade värderingsorden kan komma till skilda slutsatser

om samhällets och människornas utformning är tydligt. Jag skall inte stanna vid Gud eller Fäderneslandet utan ta upp några av de begrepp som präglats under framstegstrons välde. Lycka – det ordet pekar närmast på trivsel, en problemlös belåtenhet, möjligen i förening med en känsla av mänsklig gemenskap och helst tillsatt med en aning om ”högre” legitimation. Frihet – det ordet har tvärtom en smak av variation, konflikter, tävlan, inre problematik. Kultur – här tänker man på insikter, läsning, förmåga att njuta av konstnärliga värden, funderingar, en andlig aktivitet utan hänsyn till följderna för den personliga harmonin. Man kombinerar eller växlar mellan värderingsord som anger lugn, trygghet och självbelåtenhet och sådana som kräver intellektuell iver, oro, kanske disharmoni och förtvivlan. Även om alla extremer avvisas – Calvins Genève, jesuitstaten i Paraguay, det viktorianska skedet på höjdpunkten, de puritanska utopisternas idealsamhällen, Marx’ från alienationen befriade mänskliga allätare, Fouriers falangstär med dess omväxling och njutningar, École normales febrila intellektualism – är det tydligt att en stat som skall forma människorna har ett rikt register att välja mellan, rikare i våra dagar än någonsin förr.

I fråga om de medel som bör eller får användas är tveksamheten lika påtaglig. Att en viss illusionism, en ohållbar hierarki av värderingar, är behövlig i fostran och undervisning lär väl de flesta vara ense om, men få vill i Platons anda göra lögnen eller myten till en grundval för utbildningen. En traditionell aversion mot att göra om människor med grovt fysiska – i stället för finare psykiska – medel avvisar användning av vad som, lika traditionellt, kallas gifter; möjligen kommer detta tabu att brytas och folk systematiskt göras arbetsamma eller lugna eller livliga genom piller och injektioner. Att metodiskt förändra de mänskliga arvsanlagen genom selektion och eugenik har, utom i några speciella fall, ansetts vara en kränkning av

personligheten, men även på denna punkt kan en friare diskussion och mera ohämmade aktioner tänkas.

Inför alla dessa frågor har, som jag nämnt i första avsnittet av denna skrift, den holländske forskaren Thoenes föreslagit vad han kallar en öppen sociologi. Han menar därmed att utrymme och möjligheter skulle ges åt ett antal reflekterade personer, främst vetenskapsmän, att utan bindning av specialuppdrag på skilda områden forska och fundera över vad som skett och sker och utforma planer, program, om man så vill utopier för framtiden. Han syftar till att vitalisera roller inom det samhällseliga tänkandet, som för närvarande är klen besatta. De som söker fylla dem är i regel diletanter, som står bestörta och förskräckta inför tendenserna till likriktning och statlig maktkoncentration vare sig i den demokratiska välfärdsstatens eller diktaturens form. De professionella sociologerna – för att bruka ordet i dess vidaste mening – är nästan alltid med en begränsad uppgift sysselsatta experter, anställda av staten, intresseorganisationerna, företagen; de springer, hetsade av sina uppdragsgivare och avlönare, mellan detaljer som står på dagordningen: hur verkar en beskattningsåtgärd, vad medför en Europamarknad, hur skall vi fixera parlamentarismen, hur röstar pensionärerna, vilka sexualvanor råder i landet? Vare sig de är anställda som statssekreterare, professorer eller utredningsexperter är de inriktade på något kortsiktigt, något speciellt, något relativt aktuellt. Under löpningen mellan uppgifter och lokaler har många av dem säkert fantasier om hur det borde vara i stort, hur samhället skulle kunna reorganiseras, men de har inte tid att syssla med sådant. De är, för att tala med Rousseau, utredare i de speciella intressenas och problemens tjänst – de tjänar inte det allmänna intresset, den allmänna viljan.

Thoenes tycks närmast tänka sig att denna öppna sociologi, denna yrkesmässiga utopism, skulle drivas av forskare

på egen hand, inte som ett kollektiv, vare sig nu staten skulle förelägga ett uppdrag eller helt enkelt hoppas på passionen hos de ej för expertuppdrag anlitade professorerna. Enligt min uppfattning måste staten, här som på andra punkter, gripa in mera direkt och brutalt. Den måste ordna en utredning om livet efter detta, om livet efter välfärdsstaten; annars blir det ingenting av, i varje fall inte ett organiserat kollektivt arbete. Man skulle sätta ett antal personer att ägna tio år åt frågan om vad vi skall ta oss till, vilka människor vi vill forma, vilket samhälle vi vill ha. Det skulle inte bara vara professionella forskare, naturligtvis, men det ideala kravet på medlemmarna är en förening av kunskap, spekulatior och drömmar. Män och kvinnor, religiösa och förnekare, gamla och unga, förståndets män lika väl som fantasins martyrer. Det stora och svåra villkoret är att gruppen skall bestå av personer som lever med i sin tid utan att vara förhånade av det dagliga, som inte förbereder en ny bok, ett nytt val, ett steg vidare i karriären. De skulle kunna arbeta i ro för sig själva men också tala med öppenhet och utan rädsla för små naiviteter och blamager, de skulle kunna yppa hugskott och visioner, som lätt ter sig löjligen därför att de är gamla, primitiva, oordnade, högtflygande, absurda.

Av en sådan kommitté, en sådan arbetsgemenskap, kan vi inte vänta bestämda och entydiga svar. Vi kan, om gruppen är väl vald, tvärtom vara säkra på skilda meningar, vilda utflykter i olika riktningar, mycken tvekan och förvirring. Men jag tror att de sakkunniga för utopier möjligen skulle kunna avverka en del villfarelser, dra fram en del perspektiv som är nya eller glömts bort, ge en föreställning om skilda vägar, möjligheter och framtidssyner. De skulle kunna ge liv och något av storhet åt debatten. Det finns, tycks det mig, ett främlingskap i vår tid som inte beaktas i de marxistiska diskussionerna om alienation. De flesta människor tänker, även sedan Gud försvunnit eller

gömt sig och metafysiken skjutits sönder, på de gamla livsfrågorna: varför lever jag, eller åtminstone – hur skall jag leva, hur skall jag få ro, mod, lycka, gemenskap, vad önskar jag för mina barn och för framtiden? I den allmänna intellektuella debatten berörs dessa ting knappast, de är förvisade till djuppsykologiska specialister, sekter och veckotidningar; politiken ordnar med alla materiella detaljer men står stum eller generad inför dylika konstigheter; i samtal är de för det stora flertalet bannlysta. Detta främlingskap skulle kanske kunna lättas genom att en statusbetonad utredning tog upp de allmänna frågorna. I varje fall skulle många människor få glädje och eggelse, känna att det finns en bro mellan dem själva och en av stora perspektiv inspirerad politik.

Innehåll

Förord	5
Perspektiv på debatten	7
Platthetslek i riksdagen	22
Statsministern och idéerna	35
Sansad ungdom	44
Verklighet och värdering i ideologidebatten	51
Till frågan om ideologisk förnyelse	67

HERBERT TINGSTEN

Strid kring idyllen

I sin nyligen utgivna bok »Från idéer till idyll» hävdar Herbert Tingsten att ideologierna i våra dagars västliga demokratier fått en starkt minskad betydelse, att de principiella politiska motsättningarna försvagats och att politiken alltmer blivit en experternas och reklamännens sak: förkunselens tid är förbi, försäljarnas är kommen!

Denna bok har väckt ett utomordentligt intresse i alla läger och blivit ett av årets stora diskussionsämnen:

»Bland svenska politiska verk är nog 'Från idéer till idyll' det mest centrala som getts ut på många år därför att den river tag i grundproblemen».

Per Ahlmark i Expressen

»Lysande som vanligt, naturligtvis, han är alltid lysande».

Tage Erlander i riksdagens remissdebatt

»Lysande skriven . . . När det gäller att på en gång seriöst och stimulerande behandla idépolitiska problem har Herbert Tingsten alltjämt ingen medtävlare i detta land».

Gunnar Unger i Svenska Dagbladet

I sin nya skrift

Strid kring idyllen

anknyter Herbert Tingsten direkt till den föregående debatten men för också sin tankegång vidare. Han granskar en rad av sina kritiker — bland andra Tage Erlander, Lars Gyllensten, Kurt Samuelsson och Ernst Wigforss. En stor del av skriften ägnas de centrala frågorna om värderingarnas roll i debatten och om de problem som för samtliga parter framstår såsom olösta i de demokratiska välfärdsstaterna.

Innehåll:

Perspektiv på debatten

Platthetslek i riksdagen

Statsministern och idéerna

Sansad ungdom

Verklighet och värdering i ideologidebatten

Till frågan om ideologisk förnyelse

Pris 10:—

[66592]